

Aanzet

Historisch tijdschrift

• 32-1 | december 2016

Dichten voor Augustus

De invloed van Maecenas
op Augusteïsche dichters

Andere kijk op het Duitse verleden

De meerwaarde van
DDR-historiografie

De Voortzettingsoorlog

Duitse propaganda
en de publieke opinie

Fotografie, Vietnam & het anti-oorlogssentiment

Invloed iconische foto's op
Amerikaanse publieke opinie

- 3 Redactioneel, *Hidde Goedhart, Wouter Johan van Leeuwen*

ARTIKELLEN

- 10 Dichten voor Augustus
De invloed van Maecenas op Augusteïsche dichters
Robbin Doppenberg
- 22 Andere kijk op het Duitse verleden
De meerwaarde van DDR-historiografie
Daniël Hendrikse
- 38 De Voortzettingsoorlog
Duitse propaganda en de publieke opinie
Bart van den Berg
- 50 Fotografie, Vietnam en het anti-oorlogssentiment
De invloed van iconische foto's op de publieke opinie
Tim Bouwhuis

RUBRIEKEN

- 4 Opening: Onze Indische buurten
- 18 Beeldspraak, *Paul Ziche*
- 32 De Passie van... *Wijnand Mijnhardt*
- 46 Perspectief, *Lukas Brand*
- 59 Voorzet: Do you speak English?
Hidde Goedhart, Wouter Johan van Leeuwen
- 63 Grand Tour, *Rogier van der Heijden*

RECENSIES

- 64 Er is in Rome iets gebeurd..
Sándor Marái (Amsterdam 2016), *Marian van der Pluijm*
- 66 De stem van de student
Annelies Noordhof-Hoorn (Hilversum 2016), *Michiel Bron*

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd recht-hebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6, 3512 BS Utrecht

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar redactieaanzet@uhsk.nl.

Een jaarabonnement kost €10,-.
Steunleden betalen €15,-.

Rek. nr.: NL39 INGB 0005 3603 14
t.n.v. UHSK te Utrecht
o.v.v. het gewenste abonnement

LOSSE NUMMERS

Losse nummers kosten €5,-.

HOOFDREDACTIE

Hidde Goedhart, Wouter Johan van Leeuwen.

BEELDREDACTIE

Adriaan Nunes.

WEBREDACTIE

Lotte Kuipers, Joram Schollaardt.

REDACTIE

Larissa Biemond, Daan den Braven, Michiel Bron, Rogier van der Heijden, Bart van Holsteijn, Martijn van der Meer, Marian Pluijm, Rick Schouten.

REDACTIERAAD

Pepijn Corduwener MA, dr. Floris van den Eijnde, dr. Marijke Huisman, em. prof. dr. Ed Jonker, dr. Jacco Pekelder, dr. Remco Raben, dr. Carine van Rhijn, dr. Joes Segal en dr. Christianne Smit.

ONLINE

redactieaanzet@uhsk.nl
aanzet.wordpress.com

OMSLAG

Omslagafbeelding: Giovanni Battista Tiepolo, *Maecenas presenting the Liberal Arts to Emperor August* (1743), Hermitagemuseum te Sint Petersburg. De afbeelding is bedoeld als verwijzing naar het derde artikel in dit nummer, waarin de invloed van Maecenas op de poëzie wordt onderzocht.

Redactioneel

HIDDE GOEDHART & WOUTER JOHAN VAN LEEUWEN

Voor nieuwe lezers, oude lezers en voor de redactie zelf is de publicatie van het eerste nummer van een nieuwe jaargang het juiste moment voor een simpele vraag: wat is Aanzet? Als antwoord kunnen we een korte introductie geven: Aanzet is een semiwetenschappelijk historisch tijdschrift, uitgegeven door de UHSK, dat Utrechtse studenten de ruimte geeft hun onderzoek in artikelvorm te delen met een groter publiek. Het verschijnt drie keer per jaar, gevuld met vier artikelen, meerdere rubrieken en recensies van voor de geschiedenisstudent interessante gebeurtenissen.

Toch vatten we de vraag liever iets breder op, door te zoeken naar het belang dat Aanzet heeft voor de Utrechtse student. Het blad zou wel een wat grotere plek in het debat mogen innemen, vinden we, door kritischere stukken te plaatsen en te hameren op vernieuwing in de artikelen die we publiceren. De student is aan zet: met deze gedachte, waar wij en veel van onze voorgangers maar al te graag naar verwijzen, werd het blad immers opgericht. Er zijn maar weinig plekken waar geschiedenisstudenten zich kritisch kunnen uiten over

hun vakgebied: Aanzet kan daar een van zijn.

In dit nummer is deze gedachte onder andere terug te vinden in de nieuwe rubriek Voorzet, te vinden op de volgende pagina. Voorzet is in het leven geroepen om een kritisch studentenperspectief te kunnen geven op de stand van zaken in de geschiedwetenschap en het -onderwijs. Dit keer geven we inzicht in hoe verengelsing Aanzet beïnvloedt. Ons pleidooi voor taligheid wordt overigens goed verstaan door Daniël Hendrikse, die verderop in dit blad schrijft over de DDR en daar veel Duitstalig bronmateriaal voor gebruikt.

Tegelijk is Aanzet een tussenstation voor zijn redactieleden. Het blad wordt ingevuld aan de hand van de idealen van de zittende redactie, die dit jaar weer enorm veranderd is. We verwelkomen vijf nieuwelingen: Larissa, Bart, Martijn, Marian en Rick. Hun pennen hebben meegeschreven aan de artikelen in dit blad, maar ook bijvoorbeeld aan de recensie van 'Er is in Rome iets gebeurd' van Sándor Márai. Die is alleen daarom al het lezen waard.

Onze Indische buurten

door: Michael Bremmers, Joram Schollaardt & Larissa Biemond

Veel Nederlandse straatnamen verwijzen naar het verleden van Nederlands-Indië. Verwijzingen naar eilanden, rivieren en gouverneurs-generaal zijn niet zeldzaam. Het project 'Onze Indische Buurten' onderzoekt de bewonersgeschiedenis van deze straten. Aanzet sprak geschiedenis-student Michael Bremmers die onder andere als redacteur verbonden is aan het project.

Kruising van de Javastraat en de Sumatrastraat in Amersfoort

Michael is een alumnus van de studie Geschiedenis (BA) en Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief (MA) aan de Universiteit Utrecht. In eerste instantie was hij als auteur voor Groningen en Heerenveen betrokken bij het boek, maar al snel werd hij door initiatiefnemer Dick Rozing gevraagd of hij niet meer wilde doen voor het project. Inmiddels werft Michael auteurs, heeft hij contact met diverse instellingen (gemeenten, archieven en redacties), stelt hij een redactieplan voor het boek op en staat hij als redacteur in contact met een groot deel van de auteurs die bijdragen aan het project.

Wat houdt het project ‘Onze Indische Buurten’ precies in?

‘Het project ‘Onze Indische Buurten’ is een landelijk programma dat buurtbewoners, geïnteresseerden, historici en scholen actief laat deelnemen in een gezamenlijk proces, waarmee het verhaal van koloniaal Oost- en West-Indië door middel van persoonlijke geschiedenissen wordt ontsloten. De geschiedenissen van de straatnamen uit Indische buurten zijn het vertrekpunt, maar worden verbonden met persoonlijke (familie)verhalen. Op deze manier wordt zichtbaar gemaakt hoe de ‘grote’ en meer officiële koloniale

geschiedenis is gevuld met ‘kleine’ persoonlijke geschiedenissen.

Het project bestaat uit drie delen. In de eerste plaats zullen door middel van een boek de officiële geschiedenissen van de ruim vijftig Indische buurten in Nederland worden opgetekend.

Een buurt bestaat uit ten minste drie aaneengesloten straten die verwijzen naar Oost- of West-Indië. Het kan dan gaan om geografische verwijzingen naar bijvoorbeeld eilanden en gebieden maar ook om verwijzingen naar personen in de vorm van gouverneurs-generaal en zelfs gesneuvelde Indiëgangsters. Tientallen auteurs onderzoeken en beschrijven van deze buurten die onder meer kijken naar de aanleg van de buurten, de reden voor de straatnaamgeving en de ontwikkeling van deze buurten vanaf hun aanleg tot het heden.

Deze officiële meer bouwhistorische geschiedenis van de Indische buurten wordt in het tweede deel van het project onder de noemer *community art* verbonden met de persoonlijke verhalen van migranten die hun wortels hebben in Oost- of West-Indië en bewoners van de buurten.

Het derde gedeelte van het project bestaat uit een educatief programma voor basis- en middelbare scholen en buurttentoonstellingen. Samen met het onderdeel *community art* resulteert dit

in toolkits, zodat deze twee onderdelen ook in andere gemeenten, scholen en buurtcentra gebruikt kunnen worden. Zodoende kan ook op andere plaatsen een brug worden geslagen tussen de officiële geschiedenis en de persoonlijke verhalen. Door de herkomst te achterhalen van de straatnamen en de toegang tot persoonlijke verhalen kunnen deze worden vergeleken met de individuele verhalen van de leerlingen en wordt de uitwisseling hiervan gestimuleerd. Leerlingen komen zo in aanraking met het immateriële erfgoed in Nederland en worden zich ervan bewust dat achter de fysieke sporen van de stad een geschiedenis vol persoonlijke verhalen schuilgaat.’

Door wie is het project opgezet?

‘Jayne Slot, Madeline Hageman en Dick Rozing zijn de initiatiefnemers van het project ‘Onze Indische Buurten’ en zijn alle drie verantwoordelijk voor één van de drie genoemde delen van het project. Sociaalgeograaf Dick Rozing is gespecialiseerd in de geschiedenis vanuit het vak aardrijkskunde en zet zijn expertise op het gebied van geografie, erfgoed en onderwijs in om met tientallen auteurs aan een boek over de Indische buurten in Nederland te werken. Sociaal-cultureel ondernemer Jayne Slot richt zich op het werken in buurten en het

verzamenen van verhalen van buurtbewoners en personen met een relatie tot Oost- en West-Indië. Madeline Hageman is ontwerper en ontwikkelaar van educatieve programma's en toolkits (procesontwerp) en houdt zich vooral bezig met het educatieve gedeelte van het programma.'

Wat is het doel van het project?

'Kort gezegd wil het programma 'Onze Indische Buurten' door middel van een boek, een website, community art, lesmateriaal en tentoonstellingen ervoor zorgen dat de geschiedenis van de Indische buurten wordt opgetekend en wordt verbonden met de persoonlijke geschiedenissen van de bewoners. Op deze manier biedt het programma een nieuw perspectief binnen de bestaande discussies over het koloniale verleden en sluit het aan bij de wens vanuit de Oost- en West-Indische gemeenschap om deze vier eeuwen geschiedenis niet verloren te laten gaan.

Het project onderscheidt zich door een top-down-benadering te combineren met een bottom-up-benadering en door niet alleen over de buurten te schrijven maar juist ook vanuit de buurten. Door de individuele verhalen van jonge en oude mensen op te tekenen en te delen wordt een identiteit opgebouwd van de betreffende Indische buurt die voor iedereen toe-

gankelijk is. Hiermee wil het project de hedendaagse debatten over de multiculturele samenleving bespreekbaar maken.'

Wat is de waarde van het project?

'Hierin ligt ook direct de grote waarde van het project. De afgelopen jaren is het debat over de multiculturele samenleving steeds verder gepolariseerd. Thema's die hierbij onder andere de revue passeren zijn integratie, identiteit, racisme, land van herkomst, wat mensen aan geschiedenis, taal, gebruiken en cultuur meenemen uit hun herkomstgebied, en het koloniale verleden van Nederland. Vanuit geschiedwetenschappelijk oogpunt staat hierbij vooral het koloniale verleden volop in de belangstelling, zeker met het verschijnen van "De brandende kampongs van Generaal Spoor" van Remy Limpach (2016), dat voornamelijk gaat over het slavernij-verleden en het optreden van het Nederlandse leger tijdens de overheersing van voormalig Nederlands-Indië

Dit project kijkt op een andere manier naar het koloniale verleden van Nederland te kijken, te weten door te kijken naar de meer fysieke sporen van dit koloniale verleden. Talloze gebouwen vertellen hier een eigen verhaal over, van oude pakhuizen tot ministeries en musea. Hiermee wordt

Generaal Spoorlaan in Rijswijk

in het huidige debat, maar ook in het onderwijs weinig gedaan. Naast gebouwen zijn ook straatnamen immers een duidelijk gevolg van en een zichtbare nog altijd aanwezige verwijzing naar dit verleden. Zeker als je bedenkt dat er naast de 53 Indische buurten in heel Nederland talloze andere, ‘losse’ verwijzingen naar Oost- en West-Indië te vinden zijn.

Door onderzoek te doen naar al deze buurten, ontstaat allereerst een overzicht van het fenomeen Indische buurten. Zoals gezegd wordt hiermee in het huidige debat weinig tot niets gedaan en zijn veel mensen zich niet eens bewust van deze verwijzingen naar het koloniale verleden van Nederland. Door dit in te passen in educatieve

programma's maken jongeren via deze straatnamen kennis met de persoonlijke geschiedenis van buurtbewoners en de geschiedenis van koloniaal Oost- en West-Indië. Hiermee vormt het programma een reactie op de wens van onder meer de politiek en de Indische gemeenschap dat de dekolonisatie van Nederlands-Indië meer verankerd dient te worden in het onderwijs.'

Voor welke uitdagingen staat het projectteam?

‘Op dit moment is het projectteam druk bezig de benodigde fondsen aan te schrijven, maar dit blijkt een erg tijdrovend en ingewikkeld proces. Omdat ik me hier zelf niet mee bezig houd, kan ik niet meer zeggen dan

dat er landelijke, provinciale en lokale fondsen en subsidieverstrekkers worden aangeschreven. Daarnaast hopen we door middel van crowdfunding enkele onderdelen te kunnen financieren om op deze wijze het project tussen 2016 en 2018 in de steden Amsterdam, Den Haag, Leeuwarden en Utrecht uit te kunnen voeren.

Over de uitdagingen aangaande de realisatie van het boek kan ik meer zeggen. Voor het boek krijgen we medewerking van individuen met een enorm gevarieerde achtergrond. Zo zijn er naast historici en leden van historische verenigingen onder meer gemeentambtenaren, geografen en schrijvers met de onderzoeken bezig. Dit heeft vanzelfsprekend tot gevolg dat er de nodige verschillen zitten tussen de teksten die we aangeleverd krijgen. Om toch een zekere eenvormigheid te krijgen, geven we de auteurs richtlijnen en onderzoeksvragen mee en kijken we kritisch naar de kwaliteit van de stukken. Zo vragen we veel auteurs nadat ze een eerste versie hebben ingestuurd of ze nog eens naar onze opmerkingen bij hun tekst willen kijken en of ze naar een bepaald aspect meer onderzoek willen doen. Maar omdat ook dit alles op vrij-

willige basis is, kan dit soms moeilijkheden opleveren. Je kunt niemand dwingen dit te doen; als hij of zij dit niet wil, houdt het helaas op. Desondanks denken we dat we door middel van deze redactieslag en de inleiding die we bij het boek gaan schrijven tot een samenhangend verhaal kunnen komen. Voorlopig is het vinden van auteurs echter de grootste noodzaak. Voor een aantal steden hebben we namelijk helaas nog geen auteur gevonden, hoewel we de teksten al in februari-maart 2017 binnen willen hebben zodat we met de eindredactie en vormgeving kunnen beginnen en het boek medio 2017 naar de drukker kan.

Op dit moment zijn we nog op zoek naar auteurs voor de gemeenten Den Haag, Heemstede, Meppel, Purmerend, Rijswijk, Vlissingen en Wormerveer. Dus als het je leuk lijkt een artikel te schrijven voor een boek, meld je vooral! Als tegenprestatie krijg je het boek cadeau.'

Zie voor meer informatie de projectwebsite Indische Buurten in Nederland www.indischebuurten.nl en/of www.facebook.com/indische-buurten. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Michael via m.j.c.bremmers@gmail.com.

Dichten voor Augustus

De invloed van Maecenas op de poëzie van Augusteïsche dichters

ROBBIN DOPPENBERG

Ten tijde van Augustus spraken veel dichters hun lof uit over de keizer. De keizer dwong dit niet direct af, maar de poëzie werd door derden wel degelijk beïnvloed. Een van hen was de geldschieter Gaius Cilnius Maecenas. Robbin Doppenberg problematiseert de term ‘propaganda’ en beschrijft in hoeverre Maecenas druk uitoefende op zijn dichters ten gunste van Augustus.

*'Het gebruik
van de term
propaganda is
controversieel
voor de
studie van de
Oudheid'*

Weinig mensen is de grote eer gegund dat hun naam een eponiem is geworden. Gaius Cilnius Maecenas (70 v.C. - 8 v.C.), een van de belangrijkste kunstbeschermers uit de Romeinse tijd, is een van deze gelukkigen. Een mecenas is in het Nederlands, en in veel andere talen, een 'wel-doener voor de kunsten'. Maecenas zelf was een beetje een ijdelruit, als we de bronnen kunnen geloven. Als hij had geweten dat zijn naam in

bijna alle talen een 'wel-doener voor de kunsten' zou gaan betekenen, zou hem dat waarschijnlijk goed hebben gedaan.

In dit artikel ligt de nadruk op de Augusteïsche poëzie als propaganda en dan specifiek op de rol van Maecenas daarin.

Het tijdperk van Augustus is namelijk een van de meest bruisende uit de Romeinse tijd, wat in het bijzonder geldt voor de literatuur. Ten tijde van Augustus komen veel invloedrijke schrijvers tot wasdom, zoals Horatius, Vergilius, Livius en Ovidius. Deze schrijvers schreven veelal onder de patronage van Maecenas, die een goede vriend van Augustus was. Veel van deze werken hebben gemeen dat ze de keizer de hemel in prijzen, als een soort literaire propaganda. Het doel van dit artikel is het beantwoorden van de vraag: wat was de rol van Maecenas in deze bloei-periode van de literatuur?

EEN OMSTREDEN BEGRIJP

Propaganda lijkt op het eerste oog een modern concept en het gebruik van de term is dan ook controversieel voor de studie van de Oudheid. In recent onderzoek zien classici vaak af van het gebruik van de term omwille van moderne connotaties of omdat het een officiële vaststaande ideologie zou suggereren.¹ Onze moderne conceptie van de term propaganda is sterk bepaald door schrijvers als George Orwell, die alle propaganda leugens noemde, ook al spreekt iemand de waarheid.² Ook Nederlands beroemdste historicus Johan Huizinga sprak zich erover uit:

'Propaganda [...] is de kunst om anderen te doen geloven, wat ge zelf niet gelooft. Het is niet overtuigen, ook niet overreden, maar iemand iets aanpraten of althans een poging daartoe doen'.

Beide opvattingen over propaganda zijn te rigide om bruikbaar te zijn voor onderzoek naar de Oudheid.

1 Zie: A. Eich, *Politische Literatur in der römischen Gesellschaft: Studien zum Verhältnis von politischer und literarischer Öffentlichkeit in der späten Republik und frühen Kaiserzeit* (Keulen 2000); P. White, *Promised Verse: Poets in the Society of Augustan Rome* (Cambridge 1993); K. Galinsky, *Augustan Culture: An Interpretive Introduction* (Princeton 1996); K. Galinsky e.a., *The Cambridge Companion to the Age of Augustus* (Cambridge 2005).

2 George Orwell, 'Diaries':
<<https://orwelldiaries.wordpress.com/2012/03/14/14-3-42/>> (geraadpleegd 18-06-2016).

Buste van Maecenas, te vinden in Coole Park in Ierland.

Zonder te ontkennen dat propaganda een omstreden begrip is, zien sommige onderzoekers het als een werkbare theorie waarmee de Oudheid kan worden onderzocht. In *The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus* beschrijft Jane DeRose Evans propaganda bijvoorbeeld als volgt: '[Propaganda is] the educational efforts or information used by an organized group that is made available to a selected audience, for the specific purpose of making the audience take a particular course of action or conform to a certain attitude desired by the organized group.'³ In dit artikel volg ik deze definitie.

3 J. DeRose Evans, *The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus* (Michigan 1992) 1.

Het is belangrijk om de 'georganiseerde groep', welke essentieel is voor Evans' idee van propaganda, niet te zien als een ministerie van propaganda met Maecenas aan het hoofd dat werkte met een vooropgesteld propagandaplan. De 'georganiseerde groep' is in dit geval vooral Augustus zelf, met in mindere of meerdere mate Maecenas. Hetzelfde geldt voor de ideologie die Augustus wilde uitdragen, die niet dient te worden gezien als een rigide dogmatische denkwijze. Duncan Kennedy beschrijft het treffend: "Augustan ideology" exists [...] only in an ideal sense, having been shaped and generated by the forces it sought to dominate.⁴ Zo wisten Augustus en Maecenas dat je dichters niet kan dwingen geniale poëzie te schrijven.⁵ Bovendien konden ze ook andere methodes gebruiken om het volk te bereiken, zoals in edicten, publicaties in gazetten of eenvoudigweg de senaat vragen of dwingen om actie te ondernemen op een bepaald onderwerp. Hij had niet per definitie de dichters nodig om te fungeren als mondstuk van zijn nieuwe keizerrijk. Maecenas moet, kortom, niet simpelweg gezien worden als een minister van propaganda.⁶

4 D.F. Kennedy, 'Augustan and Anti-Augustan: Reflections on Terms of Reference' in: A. Powell ed., *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus* (Londen 1992) 26-59, 41.

5 K. Galinsky, *Augustan Culture: An Interpretive Introduction* (Princeton 1996) 244.

6 Ibid; P. White, *Promised Verse: Poets in the Society of Augustan Rome* (Cambridge 1993), 118.

VRIENDSCHAP EN PERSVRIJHEID

Wat was dan wel Maecenas' rol? Tref- fend is dat hij vele vriendschappen onderhield met dichters: vanuit onze gelimiteerde bronnen kunnen we er al negen noemen.⁷ Hij kan daarom wor- den vergeleken met andere invloedrijke literaire patroons van deze tijd, zoals Messala, die wellicht met nog meer in verband kan worden gebracht.⁸ Wat pa- tronage precies inhield en welke mate van invloed de patroons hadden op de gedichten blijft echter ingewikkeld. Wel weten we dat veel van deze dichters bevriend waren met hun patroon, zoals bijvoorbeeld het geval is bij Maecenas en Horatius.

Wat deze kwestie interessant maakt, is het feit dat de dichters die onder patronage stonden bij Maecenas verant- woordelijk zijn voor bijna alle lofredes op Augustus. Dit in tegenstelling tot Messala's schrijvers, van wie er geen één bekend is. Dit lijkt er dus op te wijzen dat Maecenas dichters 'rekruteerde' om het nieuwe regime te ondersteunen. Het is waarschijnlijk dat deze dichters a priori de ideeën van Augustus een warm hart toedroegen: waarschijnlijk behoorden ze al tot zijn politieke vrien- den. Om Peter White's definitie van Romeinse vriendschap te gebruiken:

'Friendship as Roman writers present it is based not so much on personal che- mistry or economic parity as on ethical congruence: one chooses friends whose ideals and morals parallel one's own.'⁹

Maecenas fungeerde dus als verbin- dende factor tussen de schrijvers, die de idealen en de nieuwe richting van Augustus een goed hart toe droegen, en de keizer, die een stem (en een 'ziel') aan zijn nieuwe regime wilde geven. In een artikel uit 2005 gaat Jasper Griffin in op de vraag hoe deze 'rekrutering' van dichters in zijn werk ging.¹⁰ Grif- fin gelooft dat Maecenas en Augustus zich afvroegen welke rol de dichters konden spelen in de nieuwe dynastie. Vervolgens noemt hij twee manieren waarop dichters konden helpen. Ten eerste konden lofredes de positie van Augustus als hoofd van het rijk verster- ken. Daarnaast konden ze van nut zijn bij het verkrijgen van meer algemene steun voor Augustus' morele en sociale wetten voor een nieuw Rome. De com- binatie moest ervoor zorgen dat Rome een dynastie kreeg die zou kunnen voortleven.¹¹

Belangrijk is dat er geen persvrijheid bestond onder Augustus' heerschappij.

7 Voor een volledige samenvatting zie: P. White, 'Poets in the New Milieu: Realigning', in: K. Galinsky ed., *the Cambridge Companion to the Age of Augustus* (Cambridge 2005) 321-329, 329f.

8 Ibid.

9 P. White, *Poets in the Society of Augustan Rome* (Cambridge 1993) 14.

10 J. Griffin, 'Augustan Poetry and Augustanism', in: K. Galinsky ed., *the Cambridge Companion to the Age of Augustus* (Cambridge 2005) 306-320, 314.

11 Ibid., 314f.

Maecenas ontvangt onder meer Vergilius en Horatius in zijn huis. Charles François Jalabert, ca. 1846

Toch was er, zeker in het midden van zijn regeerperiode, sprake van een bepaalde tolerantie van Augustus op het gebied van (literaire) kritiek. Een brief aan Tiberius laat dit goed zien:

‘Mijn beste Tiberius, laat je in deze kwestie niet meeslepen door het vuur van de jeugd, en trek het je niet aan wanneer iemand kwaad van mij spreekt; we moeten tevreden zijn zolang we kunnen voorkomen dat iemand ons kwaad doet.’¹²

Anderzijds is er genoeg bewijs dat de keizer het ook geen probleem vond om de vrijheden die er waren in te perken naar eigen believen. De privileges van de bovenste klasse waren dermate uitgehoud dat niemand precies wist waar de

grenzen lagen.¹³ Dit wordt door Otto Steen Due treffend samengevat:

‘[T]he strength of his power enabled him to permit a certain freedom of speech but he arbitrarily and unpredictably reserved for himself the right of determining the limits of it, and in his later years he was narrowing those limits.’¹⁴

Bekende voorbeelden van Augustus’ onvoorspelbaarheid op het gebied van ‘vrijheid van meningsuiting’ zijn, in zijn beginjaren, de gedwongen zelf-

13 D.C. Feeney, ‘Si licet et fas est: Ovid’s *Fasti* and the Problem of Free Speech under the Principate’, in: A. Powell ed., *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus* (Londen 1992) 1-25, 7.

14 O.S. Due, *Changing Forms: Studies in the metamorphoses of Ovid* (Kopenhagen 1974) 174.

12 Suet. *Aug.* 51.3, vertaling van mijn hand.

moord van Gallus, en, in zijn laatste jaren, de verbanning van Ovidius.

Naast schrijvers die duidelijk niet in goede aarde vielen bij de keizer, waren er dichters die aangespoord werden door Augustus om iets te schrijven. Uit de bronnen weten we zeker dat Augustus twee werken heeft aangevraagd: de *Carmen Saeculare* en de brief aan Augustus, beide geschreven door Horatius, waarin de keizer uitbundig wordt gepre-

*‘Hij was
een gids
die dichters
toonde welke
kant hun
werk op kon -
of moest.’*

zen. Toch zijn dit maar twee werken, ook nog eens geschreven door dezelfde schrijver. Dat is geen overvloedig bewijs dat Augustus veel literaire lofwerken aanvroeg.

Augustus had meer aandacht voor groot-schalige bouwkundige veranderingen om zichzelf en zijn dynastie te promoten. Daarom is de kans dat Maecenas gedichten ter ere van de keizer op eigen initiatief heeft aange-moedigd zeker niet klein, zeker omdat het niet ongewoon was in de Romeinse cultuur om gunsten te vragen, literaire gunsten inluis, voor jezelf of voor een vriend.¹⁵ Deze gunsten konden voor beginnende dichters een fantastische opstap zijn voor het grotere werk. Een

schrijver die zich in de rangen van de keizer bevond, was vrijwel zeker van publieke bekendheid en faam. Een voorbeeld hiervan is de, een paar decen-nia later levende, dichter Martialis, die erop stond dat keizer Domitianus hem faam en daarmee leven aan al zijn werk had gegeven.¹⁶

INVLOED VAN BOVENAF

Hoewel het lastig is om exact te recon-strueren op welke manier Maecenas dichters beïnvloedde, kan men aan-nemen dat hij op sommige momenten druk kon uitoefenen om delen van een gedicht aan te passen. Een van de vele voorbeelden hiervan kan worden ge-vonden in de *Georgica* van Vergilius: ‘het is geen makkelijke taak, Maecenas, waarmee je me hebt belast. Zonder jouw inspiratie kan mijn geest geen hemels onderwerp beschrijven.’¹⁷ Vergi-lius vertelt de lezer hier dat de inspiratie voor dit boek, en waarschijnlijk voor vele andere boeken, komt van Maece-nas. Verderop in het gedicht belooft Vergilius ook een werk te schrijven over Augustus’ veldslagen.¹⁸ Deze opmerkin-gen suggereren een actieve participatie van Maecenas. Hij was niet alleen de patroon van de dichters, maar ook een initiator, inspiratiebron en gids die dichters toonde welke kant hun werk op kon of moest.

15 P. White, ‘Poets in the New Milieu: Realigning’, in: K. Galinsky ed., *the Cambridge Companion to the Age of Augustus* (Cambridge 2005) 321-329, 331.

16 Mart. 8.pr.

17 Verg. *G.* 3.40-42, vertaling van mijn hand.

18 Verg. *G.* 3.46.

Maecenas presenteert de kunsten aan Augustus. Giovanni Battista Tiepolo, 1743

Met betrekking tot het veranderen van gedichten kan een goed voorbeeld gevonden worden in de tijd van Augustus' adoptievader Julius Caesar. Cicero wilde een lofrede voor Caesar schrijven, en hoewel beide partijen graag wilden dat deze het levenslicht zag, vond Cicero het lastig om deze te schrijven. Uiteindelijk stuurde de wanhopige Cicero zijn eerste versie naar Caesar, welke meteen werd afgewezen. Het was niet naar de smaak van verschillende tussenpersonen en dus hoogstwaarschijnlijk ook niet naar de smaak van Caesar.¹⁹ Uiteinde-

lijk gaf Cicero het op, zoals blijkt uit zijn reactie op het commentaar van de verschillende tussenpersonen: 'ik zie geen reden het geheel opnieuw te schrijven.'²⁰

Dit toont uitstekend de pressie die Augustus ook kon toepassen als gedichten niet naar zijn zin waren. De tussenpersonen van Caesar namen waarschijnlijk ongeveer dezelfde rol in als Maecenas.²¹ Maecenas kon er dus voor zorgen dat gedichten beter bruikbaar waren voor de promotie van het nieuwe keizerrijk. Hoewel een

19 Voor een uitgebreidere beschouwing van dit verhaal: P. White, *Promised Verse: Poets in the Society of Augustan Rome* (Cambridge 1993)

121ff.

20 Cic. *Att.* 13.27.1, vertaling van mijn hand.

21 P. White, *Promised Verse: Poets in the Society of Augustan Rome* (Cambridge 1993) 121ff.

dichter de vrijheid had om zijn werk zo te scheppen als hij het wilde, moest hij constant in de gaten houden of hij binnen de perken van de keizerlijke tolerantie bleef. Schreef hij onder patronage van Maecenas, dan had de schrijver waarschijnlijk ook nog eens te werken met een patroon die een vinger in de pap hield met betrekking tot de onderwerpkeuze ende richting van het gedicht.

CONCLUSIE

Hoewel we Maecenas absoluut niet mogen zien als een minister van propaganda in de moderne zin, kan men concluderen dat er sprake was van 'rekrutering' van dichters voor de ondersteuning van de grote veranderingen in het nieuwe keizerrijk onder zijn leiding. Augustus veranderde Rome in een stad van marmer en was daar trots op. Zijn keizerrijk werd uitgedragen door de grandioze architectuur, maar ook in de literatuur. Literaire bronnen ondersteunen de suggestie dat Maecenas

actief participeerde als een initiator en een inspiratie voor lofdichten. Hij was dus duidelijk meer dan 'alleen' een patroon van de kunsten.

De rol van Maecenas is misschien wel het duidelijkst wanneer je kijkt naar het verschil met een andere grote patroon van de kunsten in die tijd: Messala. Van de dichters die onder de hoede van deze patroon kwamen, zijn geen lofdichten teruggevonden. Alle lofdichten voor de keizer en alle gedichten die Augusteïsche waarden en veranderingen goedkeurden kwamen uit de stal van Maecenas. Er was dus zeker sprake van een inspanning van bovenaf om de nieuwe waarden en normen van het keizerrijk uit te dragen.

Robbin Doppenberg (1993) volgt de track Oudheid in de researchmaster Ancient, Medieval and Renaissance Studies aan de UU. Op dit moment loopt hij stage bij KIK-IRPA in Brussel, waar hij zich voornamelijk bezighoudt met dietreconstructie door middel van koolstofdatering.

Caspar David Friedrich, Riesengebirge Landscape with Rising Fog, Neue Pinakothek, Munich

Atmosferische werkelijkheid

Wolken, nevels en harde realiteit rond 1800

PAUL ZICHE

Naast tekstuele bronnen kunnen historici ook informatie putten uit een niet-tekstuele bron, zoals een schilderij. In deze rubriek laat Aanzet de historicus prof. dr. Paul Ziche aan het woord over romantische landschapsschilderkunst. De hoogleraar aan het departement Filosofie en Religiewetenschap aan de Universiteit Utrecht werpt een filosofische blik op het concept van ‘werkelijkheid’ in het Romantische tijdperk.

Momenteel ben ik geobsedeerd door wolken en nevel. Dat heeft niet alleen te maken met mijn fascinatie voor romantische landschapschilderijen, zoals de berglandschappen van Caspar David Friedrich en Carl Gustav Carus. Ik ben meer geïnteresseerd in de verrassende rol die meteorologische en atmosferische fenomenen aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw in een aantal disciplines hebben gespeeld. De meest belangrijke observatie, die ook de aanleiding vormde voor dit onderzoek, vinden we rond 1800 in de hoogtijdagen van het idealisme in de filosofie en van de romantiek in de kunst, filosofie en algemene cultuur. Atmosferische en meteorologische fenomenen werden in deze periode prominent gebruikt als model om grip te krijgen op de essentie van de echte ultieme realiteit. Dat klinkt verrassend. Hoe kan zo iets ongrijpbaars als wolken en nevel model staan voor realiteit, dus voor iets dat wij vaak als 'hard' typeren?

Deze constatering is verder uit te werken langs drie concrete lijnen.

Ten eerste, de atmosfeer (of met een ouderwets woord: de dampkring) als onderwerp van natuurkundig onderzoek rond 1800. Veel van wat voor ons vanzelfsprekend lijkt, was toen nog niet bekend. Hoe kan de dampkring bijvoorbeeld zo veel water bevatten? Is het water op scheikundige manier opgelost in de lucht, zoals suiker in de

Paul Ziche

koffie? Of is het een meer natuurkundig fenomeen? En wat gebeurt er als het regent? Onderzoekers dachten dat natuurfenomenen die zich op aarde of elders voordeden ook in de dampkring te vinden waren. Een belangrijke onderzoeksagenda was dan ook het vinden van elektriciteit, magnetisme, scheikundige fenomenen, en mechanische verschijnselen in de atmosfeer.

Ten tweede, demorfologie. Pogingen om technieken uit de klassieke natuurgeschiedenis, zoals de zoektocht naar orde en structuur in de drie klassieke "rijken der natuur" (mineralen, planten en dieren), uit te breiden tot andere fenomenen waren in deze tijd bijzonder prominent. Goethe in Duitsland en Luke Howard in Engeland classificeerden bijvoorbeeld wolken op basis van hun vorm, wat tot ieders verbazing succesvol bleek. Ook fenomenen die schijnbaar helemaal geen vaste structuur hadden, konden

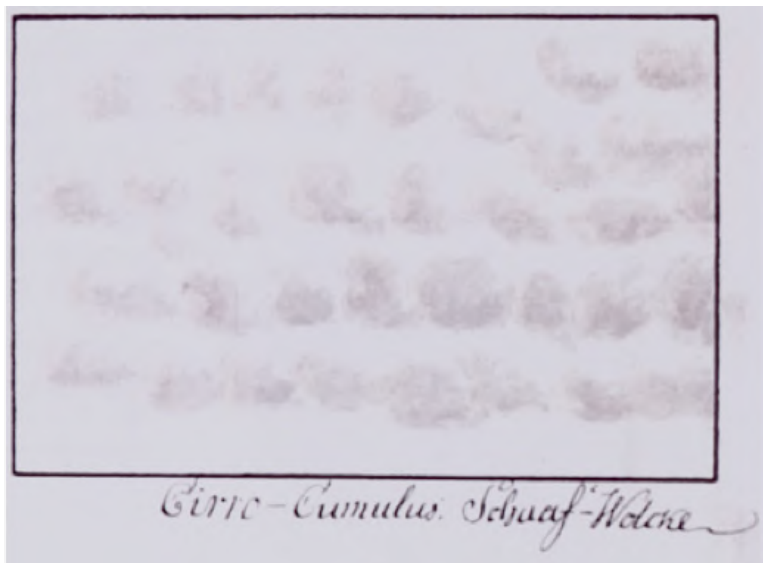
Carl Gustav Carus, Hochgebirgstal, Museum Kunstpalast, Düsseldorf

morfologisch worden gerangschikt. Dit ging zelfs zo ver dat er rond 1800 voorstellen zijn gedaan om een vierde rijk aan de rijken der natuur toe te voegen: het rijk der 'Atmosphärlilien', atmosferische gassen.

In de filosofische reflectie op de verhouding mens-natuur-kunst en de landschapschilderkunst komen, tenslotte, al deze ideeën bij elkaar. Carl Gustav Carus (één van mijn helden op dit moment: actief als wetenschapper, arts, schilder, filosoof en kunsttheoreticus) benadrukte dat een emotionele interactie tussen landschap en mens vooral gebaseerd is op de weersverschijnselen: het is door het weer dat landschappen direct tot de verbeelding spreken. Wij ervaren de sfeer van bijvoorbeeld een landschap, kroeg of bijeenkomst direct en vinden het moeilijk om deze analy-

tisch te ontleden. Hierdoor voelen wij ons echter alleen maar meer geraakt. Schilderkunstig gezien is het opmerkelijk dat de sfeer, wolken, lucht en licht vorm kunnen geven aan een landschap. Kijk bijvoorbeeld hoe in het schilderij van Friedrich de bergvormen worden omlijnd door wolken, of hoe het zogenaamde 'luchtperspectief' diepte toevoegt. Bovendien kunnen nevel, wolken en licht het centrale voorwerp van een schilderij worden, zoals bij een groot aantal schilderijen van Carus. Die tonen in het centrum van het schilderij een lege plek die wordt ingenomen en ingevuld door atmosferische verschijnselen.

Eén van de mooiste ervaringen een onderzoeker kan hebben, is het moment dat plotseling veel onderdelen, groot en klein, in elkaar grijpen, zoals alledaags

Tekeningen van Goethe: "Schaapjeswolken" – Structuur in het haast ongrijpbare.

taalgebruik, historische semantiek, wetenschapsgeschiedenis en kunst. Als er dan nog een interessant filosofisch punt wordt gemaakt, is de filosofiehistoricus natuurlijk al helemaal blij. Wat je filosofisch kan leren door de razend mooie schilderijen van Carus en Friedrich te bestuderen, is dat je de werkelijkheid niet kunt begrijpen als een verzameling van individuele onderdelen, maar als een totaalconcept dat zoals nevel door en over alles heen gaat en alles verbindt.

Hierin ligt een abstractieslag, maar tegelijkertijd worden onze emoties hierdoor juist dieper geraakt. Hermeneutiek kan als een model worden begrepen voor hoe wij een dergelijke werkelijkheid moeten benaderen, namelijk door

een individueel onderwerp (een gebeurtenis, tekst, document, handeling, etc.) te begrijpen door het te plaatsen in, en in interactie te brengen met, een omvattende context.

Natuurlijk is het wederom geen toeval dat de hermeneutiek rond 1800 werd geformuleerd in de teksten van Schleiermacher, Schlegel en anderen, die allen ook over meteorologische verschijnselen en het belang van een realistisch begrip van de werkelijkheid schreven.

Prof. dr. Paul Ziche is hoogleraar aan het departement Filosofie en Religiewetenschap aan de Universiteit Utrecht. Hij doet momenteel onderzoek naar het structureren van ideeën rond 1800.

Een andere kijk op het Duitse verleden

De meerwaarde van DDR-historiografie

DANIËL HENDRIKSE

Westerse historici zijn terughoudend met het gebruik van de ideologisch geladen DDR-historiografie. In 'Een Andere Kijk op Duits Verleden' laat Daniel Hendrikse zien hoe zonde dit is. Aan de hand van de Oost Duitse geschiedschrijving op over kanselier Friedrich Ebert tijdens de Novemberrevolutie, nuanceert Hendrikse de veronderstelde (historiografische) eenheid in de DDR.

Novemberrevolutie 1918. *Bundesarchiv.*

In 2014 verscheen een publicatie waarin de gerenommeerde historicus Thomas Lindenberger de vraag opwierp of de DDR inmiddels *ausgeforscht* is.¹ Sinds 1989 is er, zeker in Duitsland, enorm veel aandacht voor de geschiedenis van de DDR geweest. Door zich hardop af te vragen of er inmiddels niet genoeg aandacht aan besteed is, mengt Lindenberger zich in het debat over hoe er met de erfenis van de DDR omgegaan moet worden. Een speciaal deel van deze erfenis wordt gevormd door DDR-historiografie, de geschiedkundige werken die door historici in de DDR

geschreven zijn. Na de val van de Muur gingen er stemmen op om de DDR historiografie terzijde te schuiven. Het communisme was dood, dus ook de rest van het marxistisch-leninistische gedachtegoed was gedoemd te verdwijnen, was de gedachtegang

Deze visie was niet nieuw, maar een voortzetting van westers denken uit de Koude Oorlog. Toen verschenen in de Bundesrepubliek boeken als *Ulbricht fälscht Geschichte* en *Der faszinierende Irrtum: Karl Marx und die Folgen*.² Na *die Wende* nam het onder-

1 T. Lindenberger, 'Ist die DDR ausgeforscht? Phasen, Trends und ein optimistischer Ausblick', *Aus Politik und Zeitgeschichte* 24 (2014) 27-32.

2 H. Weber, *Ulbricht fälscht Geschichte. Ein Kommentar mit Dokumenten zum „Grundriß der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“* (Keulen 1964); K. Hornung, *Der faszinierende Irrtum: Karl Marx und die Folgen* (Freiburg 1978).

zoek naar de DDR-historiografie toe, met een kleine maar felle polemiek tot gevolg. Historici discussieerden hoe zij met het *Forschungsproblem* en de *Störfall* van de DDR-geschiedwetenschap om moesten gaan.³ De conclusie van deze redetwist was eenduidig. De marxistisch-leninistische geschiedschrijving voldeed niet aan de westerse standaarden van onafhankelijkheid, onpartijdigheid en waardevrijheid. Daarom kon deze niet professioneel zijn.⁴

Hoewel veel bezwaren tegen communistische geschiedschrijving begrijpelijk zijn, gaat een totale verwerping veel te ver. Hierdoor worden talloze historische studies bij het vuilnis gezet omwille van hun socialistisch achtergrond, en niet op grond van hun inhoud. Dit is een hooghartige, afkeurende houding en het is kortzichtig van Westerse historici om het gelijk aan hun kant te claimen op grond van het politieke faillissement van het Oostblok.

Door geschiedschrijving uit de DDR serieuzer te nemen, openen zich nieuwe perspectieven op het Duitse verleden. Deze andere blik werkt niet zelden verfrissend – ook als die invalshoek inmiddels door de politieke realiteit is ingehaald.

Om dit te illustreren staat in dit artikel de plaats van de november-revolutie van 1918 in de Oost-Duitse historiografie centraal. De nadruk ligt met name op de rol van Friedrich Ebert, de toenmalige voorzitter van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) en vanaf 9 november 1918 tevens kanselier. Voordat dit voorbeeld ter sprake komt, wordt de theoretische geschiedenis van DDR-historiografie verder besproken.

*‘Westerse
historici
zijn
kortzichtig
in het
claimen
van hun
gelijk’*

‘DIE LOKOMOTIVEN DER GESCHICHTE’

Historisch onderzoek diende in de Deutsche Demokratische Republik vooral een praktisch doel, namelijk als leermeester voor de toekomst en als legitimatie van het heden. ‘Wer die Aufgaben der Gegenwart meistern und sicher in die Zukunft schreiten will, der braucht das Wissen um die Erfahrungen der Vergangenheit,’ aldus partijvoorzitter Erich Honecker op het tiende partijcongres van de So-

3 ‘Die DDR-Geschichtswissenschaft als Forschungsproblem’, *Historische Zeitschrift* 27 (1998).

4 Vgl. Max Weber, ‘Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis’, geciteerd in: A.G. Weiler, ‘Waarde-betrokkenheid en waarde-oordelen in de geschiedwetenschap. Een theoretische standpuntbepaling in het debat tussen analytisch positivisme, marxisme, en kritisch neo-marxisme’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 2 (1975) 190, 191; Vgl. K. Jarausch ed., *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität. Bilanz der Geschichtswissenschaft in der DDR* (Berlijn 1991).

zialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) in 1981.⁵ Daarom stelde de Amerikaans-Duitse historicus Andreas Dorpalen terecht dat de verbinding tussen geschiedschrijving en politiek zeer nauw is, net zoals in het marxisme theorie en praktijk onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: beide kunnen om succesvol te zijn niet zonder elkaar.⁶

*‘Geschiedenis
was voor
marxisten een
voorwaarde
voor het
voortbestaan
van het
marxisme’*

Deze verbinding tussen geschiedenis en politiek is cruciaal bij het analyseren van historiografie uit de DDR. Deze leidt tot een andere geschiedopvattingen dan westerse analyses. In de hermeneutische geschiedopvatting, die de moderne Westerse geschiedschrijving sterk heeft beïnvloed, wordt het verleden over het algemeen gezien als iets dat compleet anders is dan het nu. Dat betekent dat de geschiedenis in alle opzichten eenmalig is en zich nooit herhaalt, waardoor het onmogelijk is lessen te trekken uit het verleden. Men kan weliswaar onderzoeken wat er is gebeurd, maar aangezien elke gebeurtenis

op zichzelf staat en onvergelijkbaar is met andere situaties, zegt dit onderzoek niets over de toekomst.⁷

Daarentegen is de geschiedenis in de marxistische interpretatie een door wetten gestuurd proces, aangedreven door de dialectische strijd om productiemiddelen. De uitkomst van deze strijd staat vast: het proletariaat zal overwinnen, ondanks een lange geschiedenis van uitbuiting en onderdrukking. Na de zogenaamde dictatuur van het proletariaat, waarin zijn macht wordt geconsolideerd, zal een klasseloze samenleving ontstaan.⁸ Marxistische historici willen de wetten van dit historische proces bloot te leggen, en de reactionaire krachten die de wetten tegenwerken te identificeren. Zo zouden in de toekomst vriend en vijand gescheiden kunnen worden, om de klassenstrijd in het voordeel van het proletariaat te beslissen.

Kortom, geschiedenis was voor marxisten geen betekenisloos onderdeel van wetenschap, maar nodig voor het voortbestaan van het marxisme.⁹ Partijdigheid was om die reden geen vies woord, noch droeg het de bijmaak van incorrectheid die ze in het Westen heeft. Westerse historici zien partijdigheid

5 P. Bachmann, ‘Vorbemerkung’, in: idem ed., *Geschichte – Ideologie – Politik. Auseinandersetzungen mit bürgerlichen Geschichtsauffassungen in der BRD* (Berlijn (DDR) 1983) 5.

6 A. Dorpalen, ‘The Role of History in the DDR’, *East Central Europe* III (1976) 59; Schütz, ‘Proletarischer Klassenkampf und bürgerliche Revolution’, 763.

7 J. Tosh, *The Pursuit of History*, 39; L. Kramer en S. Maza, ‘The Cultural History of Historical Thought’, in: idem ed., *A Companion to Western Historical Thought*, 6, 9.

8 A. Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (Basingstoke 2012) 117-118; 120-121.

9 Dorpalen, ‘The Role of History in the DDR’, 58; 60.

Friedrich Ebert aan zijn bureau, Georg Pabl, 15 februari 1925. Bundesarchiv.

als een probleem dat ze over het algemeen zo veel mogelijk willen vermijden. Daarom hebben hermeneutici veel gediscussieerd over hoe er met de subjectiviteit van de historicus om moet worden gegaan. Voor marxisten betekent partijdigheid echter slechts 'in dienst staand van de partij' – wat daarom synoniem is met een uitdrukking van klassenbewustzijn.¹⁰

Revoluties nemen in de marxistische visie op het verleden een speciale plaats

in. Ze vormen de drijvende kracht achter alle historische ontwikkelingen, aldus Marx. 'Die Revolutionen sind die Lokomotiven der Geschichte,' vatte de Duitse denker samen in zijn werk *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848-1850*.¹¹ Vanwege deze nadruk op revoluties is het interessant om te onderzoeken hoe verschillend, maar ook hoe waardevol geschiedschrijving uit de DDR kan zijn - en wel aan de hand van een revolutionaire casus.

FRIEDRICH EBERT EN DE NOVEMBERREVOLUTIE

De succesvolle Russische Oktober-revolutie van 1917 inspireerde in heel Europa communisten om ook het heft in eigen hand te nemen en niet te wachten op initiatief van het proletariaat. In het Duitse Keizerrijk, op dat moment verliezende in de Eerste Wereldoorlog, haalden stakende matrozen de geest uit de fles door een autonome raad op te richten. Binnen enkele dagen stond de jonge natie op zijn kop. Na Russisch voorbeeld schoten boeren-, arbeiders- en soldatenraden als paddenstoelen uit de grond. Na verloop van tijd werd de verdeeldheid in het socialistische kamp duidelijk. De sociaaldemocraten van de SPD stonden lijnrecht tegenover de communisten van de KPD. De eersten bepleitten een vreedzame, parlementaire

10 G. Lozek, 'Historische Wahrheit – objektiv und parteilich?', in: P. Bachmann ed., *Geschichte – Ideologie – Politik. Auseinandersetzungen mit bürgerlichen Geschichtsauffassungen in der BRD* (Berlijn (DDR) 1983) 7-17, aldaar 9, 15; Schütz, 'Proletarischer Klassenkampf', 787.

11 K. Marx, *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Berlijn 1895; Berlijn (DDR) 1960) 85.

weg richting het socialisme, terwijl de KPD een, al dan niet gewelddadige, revolutie voorstond. De SPD was op dat moment de grootste partij in het Duitse rijk en zo viel bij het aftreden van de keizer de keuze voor de nieuw te benoemen kanselier op haar partij-leider, Friedrich Ebert. Van het ene op het andere moment was Ebert de belangrijkste man van het land geworden.

Bij het herstellen van de orde zag Ebert zich door de omstandigheden gedwongen om de hulp van het leger in te schakelen. Meerdere confrontaties volgden, waarbij aan beide zijden slachtoffers vielen. In januari 1919 was de orde hersteld. De prijs die de sociaaldemocraten hiervoor hadden moeten betalen was erg hoog – zo hoog zelfs, dat zij zich niet meer met de revolutie van 1918-1919 wilden identificeren.¹²

In 1946, een kleine dertig jaar later, fuseerden de SPD en de KPD in het door sovjet-troepen bezette deel van Duitsland tot de SED. Dit was een vrijwillig noch gelukkig huwelijk. Oude vijandigheden waren nog niet vergeten en theoretici moesten zich in allerlei bochten wringen om de plotselinge eenheid te rechtvaardigen. De fusie was

in feite door Moskou opgelegd.¹³ De SED werd de enige partij in de DDR en hield de macht tot 1989 strak in handen. De heerschappij van de SED drong door tot alle facetten van het leven, ook tot de wetenschap en het onderwijs.

DDR-historici moesten zich schikken naar de eisen van de partij. Wat de Novemberrevolutie betrof, betekende dit dat ze zich moesten schikken naar de thesen die in 1958 waren uitgevaardigd door het Zentralkomitee van de SED, het hoogste partijorgaan. Hierin waren de belangrijkste inzichten omtrent de gebeurtenissen in 1918 opgenomen, met veel nadruk op de potentiële kracht van de arbeidersklasse en de invloed van de Oktoberrevolutie van 1917.¹⁴ Ebert kwam in de thesen naar voren als een huichelaar en intrigant: 'Die Führung der SPD war bereit, an der Rettung der Monarchie und der imperialistischen Klassenherrschaft mitzuwirken.'¹⁵ Hij zou de revolutie hebben verraden om de bourgeoisie als heersende klasse in het zadel te houden. Ook zou hij banden

12 Ook andere groepen weigerden zich met de Novemberrevolutie te identificeren; voor communisten was ze een enorme teleurstelling geworden, terwijl ze voor rechtsextremisten de onbetrouwbaarheid van de arbeiders symboliseerde.

13 J. Gieseke en H. Wentker eds., *Die Geschichte der SED. Eine Bestandsaufnahme* (Berlijn 2011) 8.

14 'Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland. Thesen anlässlich des 40. Jahrestages', in: *Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands – Band VII* (Berlijn (DDR) 1961) 354-387.

15 'Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland. Thesen anlässlich des 40. Jahrestages', in: *Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands – Band VII* (Berlijn (DDR) 1961) 363.

met grootkapitalisten hebben gehad, wat hem een 'Klassenfeind' maakte, een vijand van de arbeidersklasse. Ebert zou de dekmantel van het socialisme misbruikt hebben om antirevolutionaire ideeën uit te voeren:

Die mangelnde revolutionäre Erfahrung der Arbeiterklasse, ihre bürgerlich-parlamentarischen Illusionen und das Fehlen einer marxistischen Kampfpartei ermöglichten es den Führern der SPD, sich unter dem Deckmantel sozialistischer Phrasen in die Massenbewegung einzuschalten (...) um die Revolution in für die Imperialisten und Militaristen ungefährliche Bahnen zu lenken.¹⁶

Het probleem is dat de openlijke scheiding tussen revolutionair en anti-revolutionair socialisme nog niet voorkwam voor de Russische revolutie van 1917. Het communisme was tot dan toe een integraal deel van het socialisme geweest. Pas na 1917 scheidde het communisme zich af van het socialisme, waarna de twee stromingen zich in verschillende richtingen ontwikkelden. Deze scheiding vond in het Duitse socialisme plaats op het moment van de Novemberrevolutie. Vanwege deze gedeelde geschiedenis en de belangrijke rol die de SPD voor het socialisme had gespeeld, kon de SED niet om de sociaaldemocraten heen. Dit was problematisch voor de SED, die met een

Deze propagandaposter benadrukt de eenheid tussen de KPD en de SPD om de wederopbouw van Oost-Duitsland te bevorderen - 1946. Bundesarchiv.

schone lei wilde beginnen, maar tegelijkertijd een historische rechtvaardiging zocht voor haar machtspositie.¹⁷

Vanwege de gemeenschappelijke socialistische erfenis enerzijds en het praktische nut van geschiedenis voor het marxisme anderzijds, was legitimatie van de SED en de DDR een van de belangrijkste doelen van de DDR-historici. Alle auteurs kaartten het ontbreken van een 'Partei neuen Typus' of 'revolutionäre Kampfpartei' in 1918 aan,

¹⁷ E. Kuhr, 'Das ganze Erbe soll es sein. Die Erweiterung des Erbe- und Traditionsverständnisses im Geschichtsbild der SED', in: E. Kuhr en H. von Löwis ed., *Griff nach der deutschen Geschichte: Erbeaneignung und Traditionspflege in der DDR* (Paderborn 1988) 25.

¹⁶ Ibidem, 367.

en toonden vervolgens hun opluchting over het bestaan van de SED. Zo noemt Gerhard Meisel het zelfs ‘die historische Aufgabe der Novemberrevolution, [...] einen friedliebenden, demokratischen und sozialistischen Staat zu schaffen’.¹⁸ Door de DDR als rechtmatige erfgenaam van de doelen van de revolutie van 1918-1919 te presenteren, voegde de staat een historische dimensie toe aan

*‘DDR-historici
moesten zich
conformereren
aan de eisen
van de SED,
maar niet
iedereen was
zo gewillig’*

zijn wankelende machtsbasis. Sinds de opstanden van 17 juni 1953 werd alles wat kon bijdragen aan de legitimatie van de DDR gebruikt om de machtsbasis van de SED te verstevigen.¹⁹ Wanneer alle geschiedenisboeken schreven dat de revolutionaire arbeiders in 1918 alleen faalden door het

ontbreken van een leidende partij, was dat niet zozeer een sterk argument, maar eerder moeilijk tegen te spreken. Natuurlijk kon er uiteindelijk slechts één uitkomst zijn, zoals Meisel schrijft: ‘Der Marxismus-Leninismus siegt, weil er wahr ist und dem Leben dient.’²⁰

18 Meisel, *Die Novemberrevolution und die beide deutschen Staaten*, 22.

19 M. Schmeitzner, ‘Auf dem Weg zur Diktatur des Proletariats – Die KPD/SED als Instrument der Diktatordurchsetzung’, in: J. Gieseke en H. Wentker eds., *Die Geschichte der SED. Eine Bestandsaufnahme* (Berlijn 2011) 63; 64.

20 Meisel, *Die Novemberrevolution und die beide*

POLEMIEK IN DE DDR

Bijna alle historici in de DDR volgden netjes de thesen van de SED en namen, soms zelfs letterlijk, de voorgeschreven bevindingen in hun eigen werk over.²¹ Toch was niet iedereen zo gewillig. De historici Albert Schreiner en Roland Bauer vielen over de paragraaf ‘Der Charakter der Novemberrevolution und ihre Ergebnisse’ in de SED-thesen. De laatste zin van deze paragraaf luidt: ‘Infolgedessen blieb die Novemberrevolution von 1918 ihrem Charakter nach eine bürgerlich-demokratische Revolution, die in gewissem Umfange mit proletarischen Mitteln und Methoden durchgeführt wurde.’²² De SED stelde zo dat de revolutie burgerlijk-democratisch was, hoewel ze met proletarische middelen werd gevoerd. Schreiner, die zelf nog had meegevochten in 1918, was ervan overtuigd dat de toenmalige gebeurtenissen konden worden gezien als een mislukte proletarische revolutie.²³ Historicus en

deutschen Staaten, 8.

21 W. Ulbricht, *Der Zusammenbruch Deutschlands im ersten Weltkrieg und die Novemberrevolution* (Berlijn (DDR) 1951); L. Berthold & H. Neef, *Militarismus und Opportunismus gegen die Novemberrevolution: das Bündnis der rechten SPD-Führung mit der obersten Heeresleitung November u. Dez. 1918. Eine Dokumentation* (Berlijn (DDR) 1958).

22 ‘Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland. Thesen anlässlich des 40. Jahrestages’, in: *Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands – Band VII* (Berlijn (DDR) 1961) 379.

23 A. Schreiner, ‘Auswirkungen der Großen

prominent SED-lid Bauer viel hem bij. Een polemieek, die zowel qua hevigheid als openbaarheid haar gelijke niet kende, was het gevolg.

Uiteindelijk bleef de leer van de SED gehandhaafd, omdat deze theoretisch de meeste overeenstemming vertoonde met wat Lenin in 1905 had geschreven in *Tweeërlei tactiek van de sociaaldemocratie in de democratische revolutie*.²⁴ Het kan het vreemd voorkomen dat over het karakter van de revolutie een polemieek kon ontstaan. Voor het marxisme had dit echter een fundamentele betekenis, aangezien afhankelijk van de aard van de revolutie verschillende lessen voor het heden zouden worden getrokken. Bovendien was de revolutie van 1918 van cruciaal belang voor de voorgeschiedenis van de DDR, die in dit verband hoofdzakelijk ter legitimatie van de SED diende.²⁵

Sozialistischen Oktoberrevolution auf Deutschland vor und während der Novemberrevolution', in: idem ed., *Die Oktoberrevolution und Deutschland* (Berlijn (DDR) 1958) 17-42, aldaar 37, 38; Schütz, 'Proletarischer Klassenkampf', 775.

24 J.S. Drabkin, 'Über den Charakter der Novemberrevolution in Deutschland', in: Schreiner ed., *Die Oktoberrevolution und Deutschland*, 190-204, aldaar 202, 203.

25 R. Schütz, 'Proletarischer Klassenkampf und bürgerliche Revolution. Zur Beurteilung der deutschen Novemberrevolution in der marxistisch-leninistischen Geschichtswissenschaft', in: A. Fischer en G. Heydemann ed., *Geschichtswissenschaft in der DDR. Band II: Vor- und Frühgeschichte bis Neueste Geschichte* (Berlijn 1990) 759-795, aldaar 779.

Ook over de uitkomst van de revolutie verschillen historici uit de DDR van mening. Sommigen omschrijven de uitkomst van de revolutie als een nederlaag, waarbij ze de nadruk leggen op de slachtoffers en het voortbestaan van de geldende machtsverhoudingen.²⁶ Anderen zijn positiever en noemen het einde van de keizerlijke monarchie en sociale verbeteringen als verworvenheden. Ook zou het, volgens de historicus Ernst Engelberg, voor het eerst in de Duitse geschiedenis geweest zijn dat proletariërs het 'imperialisme' aan de rand van de afgrond hadden gebracht.²⁷ Ondanks de voorschriften en thesen van de SED, blijkt zo dat er verschillen te vinden zijn in de geschiedkundige benadering van de revolutie in de DDR.

CONCLUSIE

Sinds het verdwijnen van het IJzeren Gordijn wordt communistische geschiedschrijving veelal genegeerd door historici. In het geval van Duitsland gelden de West-Duitse standaarden vanaf 1990 plotseling ook in het Oosten, wat een paradigmawisseling met grote gevolgen betekende. Omdat de marxistisch-leninistische historiografie van de DDR als onpartijdig noch als waardevrij geldt, belanden enorm veel historische studies op de mestvaalt van de geschiedenis. Ik pleit ervoor om deze

26 G. Meisel, *Die Novemberrevolution und die beiden deutschen Staaten* (Berlijn (DDR) 1968) 56.

27 E. Engelberg, *Die deutsche Novemberrevolution 1918/19* (Leipzig 1959) 17, 23.

veertig jaar aan geschiedonderzoek *serieuzer* te bekijken. Natuurlijk mogen wij onze ogen niet sluiten voor de misdaden van het regime waarin deze werken zijn ontstaan, maar de casus van Friedrich Ebert en de Novemberrevolutie toont aan dat DDR-historiografie nieuw licht op bekende historische gebeurtenissen kan werpen. Bovendien blijkt de DDR-historiografie niet één blok te zijn geweest, maar bestonden er meningsverschillen tussen de historici - ook na de publicatie van de SED-thesen. Dit maakt de discussie nog interessanter voor onderzoek.

Het is merkwaardig dat er zo werd neergekeken op de marxistisch-leninistische geschiedschrijving van de DDR - zeker wanneer men bedenkt dat de Frankfurter Schule, de belangrijkste West-Duitse vertegenwoordiger van het marxisme, nog wel altijd geprezen wordt. Ook angelsaksische historici met een marxistische achtergrond als Eric Hobsbawm en E.P. Thompson gelden nog altijd als grote namen. Soms blijkt politieke oriëntatie dus toch geen rol te spelen. Waarom zouden we in het

geval van de DDR wel met twee maten meten? Ligt het aan het feit dat de leden van de Frankfurter Schule zelf voor het marxisme kozen, en de keuze niet al door de staat gemaakt was? Of komt het doordat zij zich in het Westen bevonden, aan de goede kant van de geschiedenis? Veel lijkt erop te wijzen dat dit laatste het geval is. Wat dat betreft, zijn Westerse historici toch nog huiverig voor andere ideeën en alternatieve invalshoeken. Laten we deze zwakte overwinnen, want van een ander perspectief valt veel te leren - zelfs wanneer dat perspectief niet langer politiek gerechtvaardigd is.

Daniël Hendrikse (1995) rondde in 2016 zijn bachelor Geschiedenis af aan de UU en doet op dit moment een onderzoeksstage aan het Duitsland Instituut Amsterdam. Dit artikel is gebaseerd op zijn bachelorscriptie Ebert door andere ogen, die hij tijdens een buitenlandse semester aan de Universität Leipzig schreef en te raadplegen is via <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/334744>.

‘Een lezertje’

De passie van Wijnand Mijnhardt

LARISSA BIEMOND & MICHIEL BRON

Prof. dr. Mijnhardt is hoogleraar vergelijkende wetenschapsgeschiedenis en richtte het Descartes Centre op, dat wetenschapshistorisch en wetenschapsfilosofisch onderzoek doet aan de Universiteit Utrecht. Aanzet sprak met hem over onder andere zijn academische carrière, interdisciplinair onderzoek bij het Descartes Centre en zijn kijk op het universitair onderwijs.

‘Mijn weg naar de geschiedenis, om met de woorden van Huizinga te spreken,’ grapt Wijnand Mijnhardt bij het begin van een interview waarin hij vooral het woord zou voeren. We spreken hem in een zitkamer met uitpuilende boekenkasten die tot het hoge plafond reiken. Zelfs de koffietafel tussen ons in is bezaaid met boeken, over Emma Goldman en de Russische Revolutie, die de professor tegenwoordig bestudeert. Nadat zijn vaste werkplek werd ingeruild voor een flexwerkplek aan de universiteit, besloot Mijnhardt vanuit zijn eigen huis te gaan werken. Enthousiast zet hij voor ons de achterliggende geschiedenis van het huis uiteen.

‘In dit huis heeft Karel V nog rondgelopen. Dat maakt het interessant voor de historicus. Het huis was eigendom

van en uitgebouwd door Elizabeth van Culemborg rond 1500. De kern van het huis is van 1477, en een goede historicus weet dan onmiddellijk: dat is de blijde inkomst van Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Habsburg, het moment ook waarop Nederland deel gaat uitmaken van dat Habsburgse Rijk. Elizabeth was getrouwd met Van Hoogstraten, en hij was de grote stadhouder van Holland en Zeeland van Karel V. Daarom overlegden zij met enige regelmaat hier. Ze zaten dan ook op het kasteel, wat later door Fransen is vernietigd. Dan vind ik het ook leuk als zo’n huis een geschiedenis heeft, ook al is daar niks meer van terug te vinden. Toch kun je er mensen mooi mee imponeren, en dat doen we allemaal dolgraag.’

WEG TOT DE GESCHIEDENIS

Zijn weg tot geschiedenis, om dus met de woorden van Huizinga te spreken, noemt hij eenvoudig. ‘Het was niet specifiek de geschiedenis: ik vond het op de middelbare school een aardig vak. Ik heb geen meeslepende leraar gehad die zo mooi kon vertellen. Ik was een lezertje: ik las ontzettend veel. Ik wilde ook eigenlijk helemaal geen Geschiedenis, maar alle Germaanse talen studeren. Dan had ik de kans om alle literatuur van al die belangrijke talen tot me te nemen. In Utrecht vonden ze het belachelijk dat ik dat wilde, en daarom kon het toen niet. Dus ik koos voor Engels. Na twee maanden was ik nog steeds niet verder gekomen dan fonetiek, en dat vond ik een buitengewoon vervelend vak. Ik dacht: “Wat doe ik hier?” Ik had vrienden die geschiedenis studeerden die erover vertelden, en ik werd steeds jaloers. Ik dacht: wat houdt mij tegen om Geschiedenis te gaan doen? Ik ben Geschiedenis gaan doen en ben er nooit mee gestopt, dus dat was een fantastische overgang.’ Zijn interesse in de Vroegmoderne Tijd werd echter wel beïnvloed door een docent, Johan Aalbers. Andere tijdvakken interesseren hem minder.

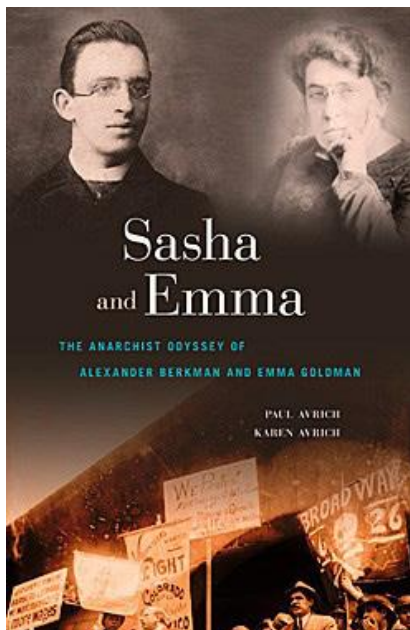
‘Na 1800 is voor mij meer een aflopend tij. 1400-1800 is de bakermat van de westerse beschaving, en ik heb geen zinnige argumentatie om te zeggen dat het daarna minder is geworden, maar ik vind het gewoon minder leuk.’

EEN VERGELIJKENDE

WETENSCHAPSGESCHIEDENIS

Met betrekking tot de Vroegmoderne Tijd hield Mijnhardt zich eerst bezig met Nederland in de context van de Verlichting, maar in dat kader interesseerde hij zich al in wetenschapsontwikkeling en wetenschappelijke genootschappen. ‘Wetenschap is toch wel het diepste wat me intrigeert, dat is ook wel de reden dat ik de Verlichting als mijn belangrijkste thema ben blijven beschouwen. Daar kom ik altijd weer op terug.’ Zijn hoogleraarschap in vergelijkende wetenschapsgeschiedenis ontstond volgens hem toevallig: ‘De wetenschap is een heel breed palet, dus ik wilde een algemene wetenschapsgeschiedenis. Dat werd een lang verhaal, in 2007 kwam daar het Descartes Centrum uit voort dat ik ging leiden.’

De resultaten die het opzetten van het Descartes Centre hebben opgeleverd zijn volgens Mijnhardt talrijk. Toen ze begonnen in 2007 heeft het vakgebied serieus ingang gevonden, en tegenwoordig is het een vibrant vakgebied, met een groot aantal postdocs en aio's. Verder melden zich bij de research-masteropleiding History and Philosophy of Science jaarlijks dertig tot veertig mensen van over de hele wereld aan, en zestig tot zeventig procent van deze opgeleide studenten krijgt later een aioplaats aangeboden, deels ook in het buitenland. Mijnhardt is vooral trots op de bevestiging van het vakgebied. ‘De

actieve onderzoekstraditie, een mooie researchmasteropleiding, en permanent bewijs dat een brede benadering van de wetenschap niet anders kan.'

Over de verdere disciplinerende, specialiserende en sub-disciplinerende in de wetenschap maakt Mijnhardt zich echter zorgen. 'Ik denk dat we langzamerhand aan de grens van de specialisering zijn. Ik ben groot voorstander van zuiver wetenschappelijk onderzoek. Maar er moeten altijd mensen bereid zijn om over de grenzen van hun eigen vak te kijken. Daarom is vergelijkende wetenschapsgeschiedenis absoluut noodzakelijk, om mensen ervan te doordringen dat wetenschap niet verdeeld is. Dat je maar in een heel

klein hoekje van de wetenschap werkt, hoe belangrijk je ook bent. In dat soort dingen geloof ik heilig en dat is de missie van het Descartes Centrum.'

HUMANIORA IN DE (ENGELSE)

TOEKOMST

Over het huidige universitaire onderwijs heeft Mijnhardt een aantal bezwaren, maar hij benadrukt dat deze niet voortkomen uit de overtuiging dat vroeger alles beter was. 'Mijn bezwaar is de economisering en de bedrijfsmatige benadering van het onderwijs. Ik heb niets tegen het goedkoop inkopen van goederen, maar mijn grote zorg is dat economie het enige is dat ons drijft. In de wetenschap is dat dodelijk.'

Mijnhardt ziet dan ook een duidelijk pluspunt bij de geesteswetenschappen, of de humaniora. 'Wij kunnen jullie leren lezen, schrijven, nadenken, spreken, en vervolgens op een verstandige wijze leren rapporteren over wat je hebt gevonden. Dat is wat een humaniora student kan als hij is afgestudeerd. Er zijn zoveel kneuzen die zo slecht zijn opgeleid op dit punt, dat ook de kwaliteit van hun werk is afgenomen. Datgene wat wij ze leren is van levensbelang voor de moderne samenleving. Dit kan ook niet straks door een robot worden overgenomen.'

Mijnhardt noemt zichzelf een groot voorstander van het gebruik van Engels. 'Je moet het Engels beheersen, en

je moet je eigen waren in het Engels op de markt weten te brengen, want hoe kunnen ze je werk anders interessant of belangrijk vinden?' Het gebruik van Engels in het Nederlandse onderwijs ziet Mijnhardt echter als een hellend vlak. Hij ging er destijds uit pragmatische overwegingen mee akkoord om de research-masteropleiding vergelijkende wetenschapsgeschiedenis Engelstalig te maken. De opleiding was nog slechts in

*'Boekentips
kan hij ons
niet geven;
daar vindt
hij zichzelf te
encyclopedisch
voor'*

de experimentele fase, dus hadden ze een minimum aantal studenten nodig. Door de opleiding Engelstalig te maken, trokken ze ook buitenlanders.

Tegenover een Engelstalige basis-opleiding Geschiedenis staat Mijnhardt kritisch, omdat dat het Nederlands lezen,

denken, schrijven en spreken ondergraaft. Verder argumenteert hij dat zodra het Angelsaksische Engels tot uitgangspunt van het onderwijs wordt gemaakt, ook het Angelsaksische historische en maatschappelijke denken uitgangspunt wordt van het onderwijs. 'Dat is volstrekt vanzelfsprekend, want zo is het opgeschreven door Engelsen en Amerikanen. Ik hoor zelden of nooit iemand over dat probleem praten. En niet alleen de taal, ook je vragenpalet wordt gestuurd door het Engels. Bij juristen heerst hetzelfde probleem:

het Angelsaksische denkpatroon wordt in het Europees waardensysteem geïntroduceerd zonder dat iemand daarover nadenkt.'

Tenslotte is Mijnhardt van mening dat het alleenrecht van Engels ten koste kan gaan van de verscheidenheid aan grote cultuurtalen in Europa: Spaans, Frans, Duits en Italiaans. Hij noemt hier als voorbeeld dat we een Italiaan pas de moeite waard vinden als hij in het Engels schrijft en spreekt. 'Dit zijn drie grote bezwaren: het is slecht voor de studenten die je opleidt, want ze horen het in het Nederlands te kunnen. Het is slecht voor de wetenschap, omdat we één model sluipenderwijs laten binnenkomen. En het is een groot bezwaar voor de verscheidenheid.'

'EEN LEZERTJE'

Dat Mijnhardt een lezer is blijkt niet alleen uit zijn bibliotheek, van om en nabij dertigduizend boeken en op een aantal gebieden completer dan de Universiteit Bibliotheek volgens Wijnand zelf, maar ook uit zijn vele referenties naar klassieke historici en andere literairen. Een verzamelaar is Mijnhardt ook. Hij vertelt grappend over de wedstrijd die hij voerde met Guido de Bruin om het verzamelen van de meeste en meest obscure dissertaties. Boekentips kan hij ons echter niet geven, daar vindt hij zichzelf te encyclopedisch voor. Mijnhardt gelooft heilig in de kracht van

Wijnand Mijnhardt

het veel weten, waardoor het verzamelen van nutteloze kennis op een bepaald moment toch tot een nuttig geheel kan worden gebreed. 'Je moet ontstellend veel weten, want dan ineens blijkt dat onnuttige weetje een sleutel te zijn om een probleem op te lossen dat er ogenschijnlijk niets mee te maken had.'

Hij merkte echter enkele jaren geleden op dat hij vooral nog voor zijn werk las, al was dat volgens hem niet lezen maar eerder informatie tot je nemen voor het werk. 'Ik heb toen besloten om weer te leren lezen. Dus 's avonds na het eten ga ik niet meer naar boven om te werken, ik ga hier beneden lezen. Dat is het beste besluit dat ik de laatste tien jaar heb genomen. Mijn vrouw en ik zitten hier elke avond te lezen.' Hij raadt het dan ook iedereen aan om een paar uur per dag apart te zetten om voor de lol te lezen: romans en vakliteratuur. Grinnikend geeft hij toe dat hij tot voor kort alleen óver

romans las, zodat hij erover kon 'kakelen in het koor zonder het boek gelezen te hebben.'

'Ik heb altijd tegen studenten geroepen dat ze veel moeten lezen, en het is maar goed dat ze niet geweten hebben dat ik zelf dat adagium dus ook niet altijd toepaste. Maar tegenwoordig wel.'

Prof. dr. Wijnand Mijnhardt is hoogleraar in de geschiedenis na de middeleeuwen, in het bijzonder die van de cultuur-, mentaliteits- en ideeëngeschiedenis. Hij is gespecialiseerd in de cultuurgeschiedenis van 1650 tot 1850, en promoveerde in 1988 met het proefschrift *'Tot heil van 't mensdrom'.* Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815. Daarnaast functioneert hij tegenwoordig als directeur voor het Descartes Centre for the History and Philosophy of the Sciences and the Humanities.

HOLOCAUST MEMORIAL DAY 2017

PROGRAMMA

UU en UHSK presenteren: de Holocaust Memorial Day 2017! De rol die maatschappelijke instituten al dan niet speelden in de Holocaust is dit jaar het thema van de jaarlijkse HMD, die plaatsvindt in het academiegebouw van de Universiteit Utrecht. Het programma bestaat uit een viertal lezingen en wordt afgesloten met een discussie. De inloop is om 9.30 uur: iedereen is welkom, entree is gratis en lunch en een afsluitende borrel worden verzorgd.

9.30 Inloop

10.00 Welkom door prof. dr. Bert van der Zwaan

10.15 Opening door dagvoorzitter em. prof. dr. M.F. Kramer

10.30 prof. dr. Peter Romijn. Inleiding: maatschappelijke instituten in de Holocaust

11.15 dr. Regina Grüter. Het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog

13.00 dr. mr. Derk Venema. Recht ten tijde van de Holocaust

13.45 prof. dr. Leen Dorsman. De UU in de oorlog

De Voortzettingsoorlog

Duitse propaganda en publieke opinie.

BART VAN DEN BERG

Finland was een vreemde eend in de bijt van de Asmogendheden. Als enige land was het om strategische redenen toegetreden tot het verbond. Aan de hand van Duitse kranten laat Bart van den Berg zien hoe de Nazi's hun rassentheorie gebruikten om de Finnen neer te zetten als geschikte bondgenoten.

*Al snel na
het einde
van de
Winteroorlog
ontstond
er een pact
tussen
Finland en
Duitsland'*

De samenwerking tussen Finland en Duitsland die tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstond, is vanaf het begin controversieel geweest. Deze ontwikkelde zich na de Winteroorlog (1939-1940), waarin het kleine Finland de Sovjet-Unie met succes weerstand had geboden. Opeens was Finland een waardevolle symbolische bondgenoot tegen de Sovjet-Unie. Het Derde Rijk

kon een extra bondgenoot goed gebruiken.¹

Hoe werd deze unie tegen de Sovjet-Unie echter verkocht in Duitsland, dat zo veel geschiedenis met tsaristisch Rusland en de Sovjet-Unie had? Vooral de toepassing van de Nazistische rassen-theorie op de Finnen en hoe deze werd gebruikt om de Finnen als geschikte bondgenoot over te laten komen in Duitsland komen aan bod. Eerst

beschouwen we echter de geschiedenis van de Winteroorlog, die de basis is van de Fins-Duitse samenwerking.

FINLANDS HEROÏSCHE STRIJD MET RUSLAND

Toen de Sovjet-Unie tegen het einde van 1939 Finland binnenviel, kwamen

veel Europese staten op voor Finland. Een kleine democratische staat in een gevecht op leven en dood tegen het communistische Rusland trok veel aandacht. Terwijl de Winteroorlog in al zijn hevigheid woedde, begon de Duitse politieke en militaire elite groot potentieel te zien in de Scandinavische staat. Al snel na het einde van de Winteroorlog ontstond er een pact tussen Finland en Duitsland. Zowel de Duitse als de Finse militaire en politieke overwegingen voor dit pact zijn door anderen al uitvoerig onderzocht.² Hoe werd het beeld van Finland als een goede bondgenoot voor Nazi-Duitsland afgeschilderd in Duitsland en de bezette gebieden met behulp van de Winteroorlog?

Statistisch gezien hebben de Finnen toch een bewonderingswaardige prestatie geleverd. Waar de Finnen naar de meest recente schattingen rond de zeventigduizend verliezen hebben geleden, hadden de Russen er rond de vierhonderdduizend te betreuren. De Finnen hadden de oorlog officieel verloren, maar ze hadden de Russen laten zien wat ze waard waren.³

Hoewel de gigantische Russische verliezen eerder te maken hadden met Russisch militair falen, werd Finland door heel Europa geprezen om haar heroïsche verdediging. Dit beeld van

1 Henrik O. Lunde, *Finland's War of Choice: The Troubled German-Finnish Coalition in World War II* (Havertown 2013).

2 Lunde, *Finland's War of Choice*.

3 William R. Trotter, *A Frozen Hell: the Russo-Finnish winter war of 1939-40* (Chapel Hill, 1991).

Finse ski-troepen tijdens de Winteroorlog

Finland als land dat een oorlog ter verdediging van haar vrijheid voerde, bleef de Duitse pers gebruiken tijdens de Voortzettingsoorlog, waarin Finland de in de Winteroorlog verloren gebieden op de Sovjet-Unie probeerde te heroveren.

Een voorbeeld hiervan is een artikel in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* over een Brits verzoek in 1944 aan de Finse overheid om vijandigheden met de Sovjet-Unie te staken.⁴ De auteur drukt hierin zijn ongelooft uit over het feit dat de Britten de Voortzettingsoorlog als Finse agressie zien. Het afbeelden van een oorlog als zelfverdediging is een veelgebruikte retorische strategie. Een voorbeeld hier-

van is het Kriegsschuldreferat, dat na de Eerste Wereldoorlog opgericht werd in Duitsland.⁵ Dit was een organisatie die specifiek opgericht werd om artikelen te publiceren die bewezen dat Duitsland niet de agressor was in de Eerste Wereldoorlog, terwijl het overduidelijk dat het Duitse leger geen onschuldige omstander was. Dit beeld van de oorlog genoot echter grote steun in Duitsland tijdens het Interbellum, vooral vanwege het gevoel van verraad en vernedering dat het verdrag van Versailles veroorzaakt had. Door dezelfde retoriek te gebruiken in de Voortzettingsoorlog, al kan men beargumenteren dat Rusland in de Winteroorlog degene was die

⁴ *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 8 oktober 1944.

⁵ Dominik Bach, *Das Kriegsschuldreferat und der Kampf gegen den Versailler Vertrag* (Bonn 2002).

de aanval opende, speelden de Duitse media in op een concept wat al breed gedragen werd. Dathiep om het Russisch-Finse conflict af te schilderen als een defensieve oorlog vanuit Fins perspectief.

Finland in de Nazi-rassentheorie

Enkel de heldhaftige geschiedenis van de Winteroorlog was echter niet genoeg om een samenwerking met Finland te rechtvaardigen tegenover het Duitse volk. Hiervoor was ook een

*'The Nazis
were radical
simplifiers –
race alone was
the important
category'*

etnische rechtvaardiging nodig. Hitlers ideeën over ras waren de fundering van de Nazipartij. In deze theorieën werd het Duitse ras als superieur over de andere rassen gezien en was het Duitse volk voor-

bestemd voor heerschappij over inferieure rassen. Er is al veel onderzoek gedaan naar deze rassentheorie en hoe de Nazipartij haar acties vormde naar deze theorie.⁶ Deze theorie uitleggen is niet de voornaamste focus van dit artikel, maar een korte samenvatting van de rassentheorie is wel op zijn plaats.

In zijn artikel 'The Primacy of Race: Nazi Germany' geeft Eric D. Weitz een samenvatting van de rassenobsessie in Nazi-Duitsland:

6 Eric D. Weitz, *A century of genocide, Utopias of race and nation* (Princeton, 2003), 102-143; Philippe Burrin, *Nazi anti-semitism, From Prejudice to Holocaust* (New York, 2004), 13-38.

'Germany under the Nazis was a "nation obsessed with tracking, diagnosing, registering, grading, and selecting." The bureaucratic-scientific process of categorization rested on the principle of race and marked the first step in the policies of exclusion (...) The Nazis were radical simplifiers – race alone was the important category'.⁷

De Nazi's maakten de notie van ras tot basis van hun politiek en maakten gebruik van een scala aan pseudowetenschappelijk onderzoek en literatuur om dit te rechtvaardigen. Ze categoriseerden de bevolking van zowel Duitsland als de rest van de wereld naar deze theorie. Er was een onderscheid tussen het superieure Duitse ras, 'Untermenschen' en alles daartussenin. Culturele ontwikkeling speelde daarin een belangrijke rol. In de woorden van Weitz:

'The lofty accomplishments of human beings, from the architecture of the ancient Greeks to the classical music of nineteenth-century Germans, were the results not of isolated instances of individual creativity, but of a genius bred and sustained by the racial characteristics that lay "in the blood"'.⁸

Deze rassentheorie werd gecombineerd met de grote publieke betrokkenheid die de Nazi's van de

7 Ibidem 102-143.

8 Weitz, *A century of genocide*, 106.

Duitse bevolking vroegen en wijd-verspreide propaganda die rassen-verdeling betoogde.⁹

OORSPRONG VAN HET FINSE RAS

Een artikel van Eino Jutikkala toont de plek van Finland in de Duitse rassenhiërarchie. Het artikel werd geplaatst in een Duitse krant die circuleerde in Nederland tijdens de bezettingsperiode, de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*. De publicatie zelf is net voor de aanvang van de Duitse aanval op Rusland gepubliceerd.¹⁰ Jutikkala was een Finse historicus die tijdens de Winteroorlog voor het Finse staatsinformatiecentrum

werkte. Tijdens de Voortzettingsoorlog werkte hij voor het nieuw opgerichte overheidsinformatiecentrum, dat als doel had de Finse oorlogsinspanning te propagieren. Daartoe heeft het tijdens de Tweede Wereldoorlog veel artikelen verspreid.¹¹

In zijn artikel, 'Volk und Rasse in der Nordischen Frühgeschichte', beargumenteerde Jutikkala dat het Finse ras verwant is aan het Zweedse ras. Hij haalt bijvoorbeeld aan dat men had ontdekt dat de samenstelling van Zweeds en Fins bloed overeenkwam. Het gebruik van antecedenten uit het

9 Ibidem 141-142.

10 *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 29 april 1941.

11 Tero Juutilainen, 'From Rus to Urbs', <http://375humanistia.helsinki.fi/en/eino-jutikkala/from-rus-to-urbs>, versie 13 juni 2016.

Adolf Hitler bezoekt Gustav Mannerheim ter ere van zijn verjaardag, 4 juni 1942.

verleden om verschil in rassen en regionale verschillen te verklaren is, net als het onderscheid in bloedtype, typisch voor de rassenwetenschap van de Nazi's. Zo liet Jutikkala zien dat ras door de Nazi's werd gebruikt om de Finnen in een beter daglicht te zetten. Dit deden zij door de Finnen gelijk te stellen met het Zweedse en algemene Noorse ras, dat de Nazi's als een hoogwaardig ras beschouwden. Het Finse ras kwam zo net onder het Duitse meesterras te staan. Jutikkala ontkende de Zweedse claim dat de Finnen een inferieur ras van jagers zijn, in plaats van een 'Herrenvolk'. Hij legt in het artikel uit dat deze Zweedse notie een misverstand is, vanwege een verwarring van de woorden Fenni en Finni uit de klassieke periode. Jutikkala schreef dat de Romeinen geen onderscheid konden

maken tussen de Finnen en de Lappen in het vroege stadium van hun ontwikkeling. Hij legt uit dat de Finnen zich sneller ontwikkelden, en dat de Lappen achterbleven in deze ontwikkeling. Om het verschil tussen de twee rassen nog duidelijker te maken en de Lappen als het inferieure ras af te schilderen, onderscheidt hij de Finnen als 'Freien' van de Lapse 'Unfreien'.

Jutikkala maakte handig gebruik van dezelfde retoriek om de Finnen neer te zetten als een sterk Noors ras, wat vanzelfsprekend goed kan samenwerken met het Duitse ras. Jutikkala kon dit doen vanwege de flexibiliteit van het begrip 'ras' in Nazi-Duitsland. De Nazi's gebruikten rassenretoriek namelijk als een effectief propagandamiddel, waar Jutikkala op inspeelt. Zoals Weitz zei, was ras de noemer waar alles onder viel in Nazi-Duitsland. Door gebruik te maken van pseudowetenschappelijk onderzoek naar de Finse wortels, sprak Jutikkala's artikel zowel het gewone Duitse volk als de wetenschappelijke elite van de Nazipartij aan. Het feit dat dit artikel gepubliceerd is in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* laat ook goed zien hoe geaccepteerd de rassentheorie in Duitsland was en hoe dit denken in bezette en geallieerde landen aan de man gebracht werd.

Het is echter niet waarschijnlijk dat de rassentheorie in Finland zelf veel draagvlak had. Als we naar Jutikkala en zijn andere werk kijken is ook duidelijk

dat hij zelf geen grote aanhanger van de rassentheorie was, aangezien hij zich vooral op de Finse cultuurgeschiedenis richtte. Het is waarschijnlijk dat Jutikkala deze studie in combinatie met andere strategieën gebruikte om de Duitsers te overtuigen van de Finse trouw aan Duitsland. Dit terwijl de Finnen eigenlijk niet uit ideologische redenen voor een bondgenootschap met Duitsland kozen, maar puur uit gebrek aan strategische opties.

Het blijft echter onduidelijk in hoeverre het Duitse publiek beïnvloed werd door artikelen zoals deze, vanwege de gesloten aard van Duitse kranten tijdens de oorlog. Dit artikel laat wel zien dat er een brede interesse voor de rassentheorie was in zowel het publieke leven als in de wetenschap, aangezien men dit soort artikelen zelfs in kranten in bezette gebieden buiten het Duitse kerngebied plaatste.

MANNERHEIM

Het is opvallend hoe lang het positieve beeld van Finland stand heeft gehouden in de Duitse media en politiek, vooral omdat de Finnen een vrij kleine bijdrage leverden aan de oorlog in het Oosten. Na het heroveren van het Karelsche schiereiland vormden de Finnen daar een defensieve linie die ze alleen vasthielden met Duitse steun.¹² De Finse situatie gaf Duitse correspondenten echter hoop en iets positiefs om over te

schrijven. Het Duitse publiek kreeg zo hoop in een slechter wordende situatie.

Een goed voorbeeld van het Duitse sentiment tegenover de Finnen is de Duitse opinie over de Finse maarschalk Gustav Mannerheim. Tijdens de Fins-Duitse samenwerking spraken de Duitse kranten met het grootste respect over Mannerheim en zijn connecties met het Duitse leger. De beschrijving van Mannerheim veranderde echter toen de Finnen uiteindelijk hun Duitse bondgenoten in de steek lieten. Een artikel uit het Duitse *Die Seite des Tages* legde bijvoorbeeld veel nadruk op Mannerheims Zweedse afkomst en Russische opleiding.¹³

Het is duidelijk dat de verandering in de Duitse mening over Mannerheim meer te maken had met de manier waarop Duitse propaganda haar punt probeert te maken, dan met een plotselinge persoonlijkheidsverandering van Mannerheim zelf. De schuld voor het overlopen van Finland werd namelijk bij Mannerheim en de Finse regering gelegd, terwijl het Finse volk zelf nog steeds werd gezien als dezelfde verdediger van Europa. Dit laat het breed gedragen positieve beeld wat het Duitse publiek van het Finse

*‘Zelfs na de
oversteek naar
de geallieerde
zijde bleef
de Finse
reputatie nog
intact’*

12 Trotter, *A Frozen Hell*, 264-270.

13 *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 19 oktober 1944.

volk had zien. Zelfs na de oversteek naar de geallieerde zijde bleef de Finse reputatie intact.

CONCLUSIE

Het bovenstaande maakt het mogelijk conclusies te trekken over de manier waarop Duitse propaganda werd gebruikt om het Duitse publiek te laten sympathiseren met de Finnen. Om te beginnen geven de bronnen goed weer hoe Finland in de rassentheorie van de Nazi's neergezet werd als een klein maar heldhaftig Noordelijk volk, dat zichzelf staande hield tegen de Sovjetinvasie in het noorden. Dit beeld werd sterk overgebracht door Duitse kranten en was vooral effectief vanwege het gebruik van de rassenretoriek, die erg prominent aanwezig was in de Nazi-elitekringen. Ook lieten de Duitse kranten geloven dat de Finnen, net als de Duitsers zelf in de Eerste Wereldoorlog, een verdedigende oorlog voerden. Dit beeld sprak tot de verbeelding van vele Duitsers die zich

nog steeds achtergesteld voelden door de uitkomst van de Eerste Wereldoorlog. Door deze kleine natie als lichtend voorbeeld te gebruiken gaf de Duitse propaganda het Duitse volk iets om te bewonderen en iets om hoop uit te putten. Dit beeld werd met veel succes geïndoctrineerd door het gebruik van kranten, al was de Finse oorlogsbijdrage in werkelijkheid niet spectaculair. En zelfs toen de Finnen hun Duitse bondgenoten de rug toekeerden, bleef dit beeld van de heldhaftige Finnen staan, en werd alleen de Finse regering de schuld gegeven.

Bart van den Berg is ben derdejaars student geschiedenis te Utrecht. Hij is vooral geïnteresseerd in onderzoek naar de Europese conflicten van de twintigste eeuw, en uit deze interesse is dan ook dit artikel voortgekomen.

...en natuurlijk Zwarte Piet?

LUKAS BRAND

Niet alleen liggen de pepernoten ieder jaar eerder in de winkels, ook de roep om verandering van Zwarte Piet komt steeds eerder. De discussie tussen voor- en tegenstanders van Zwarte Piet lijkt tot steeds grotere verdeeldheid in de Nederlandse samenleving te leiden, maar wat zelden naar voren komt in die discussie is hoe oud het protest tegen Zwarte Piet al is.

Voor een speciale 'neger-editie' van De Groene Amsterdammer, schreef Melis Stoke in 1930 dat de bevrijding van slaven in Amerika nog altijd niet tot degelijke en rechtvaardige behandeling van zwarte burgers had geleid. In reclames bijvoorbeeld, werden zwarte producten als schoensmeer en zoute drop 'bij het publiek geïntroduceerd' door er een zwart persoon op af te beelden. Stoke betreurde dat kinderen opgevoed werden met dit ongelijkwaardige beeld. Hij stelde daarom voor hun opvoeding aan te passen om emancipatie wél te bewerkstelligen: 'door bijvoorbeeld op 5 December a.s. een zwarten Sinterklaas te laten

optreden, gediend door een wit knechtje...'

Meer kritiek volgde echter pas in de jaren 60 en 70. In 1968 presenteerde de activistische M.C. Grünbauer een 'Witte Pietenplan' in het tijdschrift Panorama. Volgens haar zat de Sint als een machtige heer op zijn paard terwijl Piet ernaast moest lopen, spraken Pieten bovendien geen fatsoenlijk Nederlands en werden ze afgebeeld met griezelige gezichten; daarmee werden zwarte burgers neergezet als onderdanig, dom en eng. Ze pleitte ervoor Witte Pieten in te zetten om ons plezier niet meer te 'beleven ten koste van een ander ras.'

Grünbauer bleef zich ook in de jaren

Sinterklaas en Zwarte Piet kijken in het boek of er nog iemand stout is geweest, Wikimedia Commons

daarna inzetten voor verandering door brieven te versturen naar Sinterklaas-organisaties en flyers uit te delen aan winkelend publiek. Dit leidde tot positieve reacties, maar ook tot negatieve. ‘Overtrokken idealisme’ werd het genoemd en twee ‘Zwarte Pieten’ bedreigden haar voor haar deur. Veel impact had haar protest uiteindelijk niet. Daar was het een te eenzame operatie voor.

Vanaf de jaren 80 ontwikkelde de kritiek zich tot georganiseerd protest. Toenemende aantallen Surinamers en Antillianen migreerden toen naar Nederland en kwamen voor het eerst in aanraking met een overwegend wit-

te maatschappij. Hier werden zij zich sterker bewust van hun zwarte identiteit: zwart was anders, in hun ogen behandelden witte Nederlanders zwarten als minderwaardig. Dit zagen zij gereflecteerd in de relatie tussen Zwarte Piet en Sinterklaas.

Verschillende anti-discriminatie- en anti-Zwarte Piet-actiegroepen werden opgericht en in de loop van de jaren 80 en 90 werden affiches, flyers en brochures ingezet om de racistische aspecten van het Sinterklaasfeest bloot te leggen. Eén zo’n actiegroep was de Solidariteits Beweging Suriname die in 1981 in Utrecht demonstreerde tegen het feest. Volgens hen was Zwarte Piet

St. Nikolaas op de schoorsteen, Wikimedia Commons

‘een domme clowneske figuur, die zich geen houding weet te geven in onze “beschaafde” blanke samenleving. Daarbij wordt zelfs een namaak-Surinaams accent niet geschuwd.’ Daarnaast verschenen er in die tijd boeken en essaybundels die het feest en de figuur van Zwarte Piet ter discussie stelde. Zo bracht Rahina Has-sankhan in 1988 *Al is hij zo zwart als roet* uit en tien jaar later schreef Scotty Gravenberch *Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht*.

Op sommige plekken in het land had het protest succes, waardoor verschillende aanpassingen aan het feest

uitgeprobeerd werden. In 1993 liepen in Amsterdam gekleurde Pieten mee tijdens de intocht, terwijl in Zaandam Witte Pieten en een Zwarte Sinterklaas ingezet werden. Bij de intocht in de Bijlmer een aantal jaar later werden de Zwarte Pieten zelfs vervangen door een gezelschap van Bontgekleurde Pieten. Dit leidde echter ook tot veel gechoqueerde reacties, waardoor de organisatie de beslissing een jaar later weer terugdraaide.

Een ‘Sint Nicolaas-code’, die verspreid werd onder de openbare basisscholen in de Bijlmer had eveneens geen blijvende impact. De code was bedoeld

Sinterklaas houdt boek (uit Jan Schenkman's kinderboek Sint Nicolaas en zijn knecht(1850), waarin Zwarte Piet voor het eerst werd geïntroduceerd), Wikimedia Commons

om de gelijkwaardigheid tussen Sint en Piet te bevorderen, maar doordat scholen zelf al hadden geëxperimenteerd met verschillende versies van het feest, beschouwden zij dit niet als een zinnige toevoeging.

Alhoewel de pogingen tot vernieuwing in de jaren 90 niet tot blijvende veranderingen leidden, laten ze wel zien dat het aanhoudend protest gehoord werd. In de maatschappij groeide de discussie. In weekbladen, pamfletten en tijdens gemeenteraadsbijeenkomsten kwamen ideeën voor veranderingen meer en vaker naar voren, wat zowel positieve als negatieve reacties opleverde.

Onder invloed van het internet is die discussie tegenwoordig zelfs nog groter geworden. Toch is de inhoud de afgelopen eeuw niet wezenlijk veranderd. Stoke, Grünbauer en de Solidariteits Beweging Suriname bekritiseerden alle drie de discriminerende aspecten van Zwarte Piet en ook nu nog is dat de kern van het anti-Zwarte Pietprotest.

Fotografie, Vietnam en anti-oorlogssentiment

Drie iconische foto's en hun verhoudingen tot de Amerikaanse publieke opinie

TIM BOUWHUIS

De executie van een Vietcong-gevangene. De massamoord bij My Lai. Het Vietnamese meisje in de nasleep van een napalmbombardement. De foto's van deze gebeurtenissen representeren voor mensen wereldwijd de gruwelen en zinloosheid van de Vietnamoorlog. Mede hierdoor zijn ze vaak vaak in verband gebracht met de anti-oorlogsprotesten in de Verenigde Staten, en zelfs met het einde van de oorlog in 1975. In dit artikel onderzoekt Tim Bouwhuis (1996) in hoeverre de drie genoemde foto's uit de Vietnamoorlog de anti-oorlogssentimenten in de Verenigde Staten beïnvloedden. Hebben deze foto's de loop van de geschiedenis veranderd en het Amerikaanse publiek tegen de oorlog gekeerd?

In de loop van de twintigste eeuw is de aard van nieuwsfotografie fundamenteel veranderd. Nieuwsfoto's hadden tot de jaren dertig voornamelijk gediend als statische informatiebron. Door de komst van de dramatische actiefoto's kon de nieuwsfotografie zich voortaan concentreren op de representatie van bepalende en emotionele momenten. In plaats van een zorgvuldige compositie stond nu het fotograferen van het beslissende moment centraal.¹ Tijdens de Vietnamoorlog zou de invloed van fotografie op de maatschappij sterk toenemen. Een aantal iconische foto's van vaak gewelddadige en betekenisvolle momenten hadden een onvermijdelijke weerslag op het publiek. Deze foto's drukten elk op hun eigen manier de gruwelen van de oorlog zo expliciet en tekenend uit, dat ze vaak in verband zijn gebracht met de anti-oorlogsbeweging in de Verenigde Staten, en zelfs met het daadwerkelijke einde van de oorlog in 1975.

In dit artikel staan drie iconische foto's uit het Vietnamtijdperk centraal. De executie van een Vietcong-gevangene (Eddie Adams, 1968), de lichamen op de weg na het bloedbad van My Lai (Ron Haeberle, 1968) en het napalm-meisje (Nick Ut,

1972). Deze foto's behoren tot de iconische beelden die standaard terugkomen als het gaat om fotografische representaties van de Vietnamoorlog.² Het uitgangspunt van dit artikel is de volgende vraag: in hoeverre beïnvloedden drie iconische foto's uit de Vietnamoorlog de anti-oorlogssentimenten in de Verenigde Staten? Om deze vraag te kunnen beantwoorden bespreek ik per foto twee aspecten. In de eerste plaats komen bij elke foto de iconografie, de historische context en de mate van verspreiding aan bod. In de tweede plaats kijk ik in hoeverre de betreffende foto heeft bijgedragen aan anti-oorlogssentimenten in de Verenigde Staten.

EXECUTIE VAN EEN VIETCONG-GEVANGENE

Op het moment dat de kogel uit het pistool van de Zuid-Vietnamese politiechef Nguyen Ngac Loan op 1 februari 1968 de hersenen van een Vietcong-gevangene binnendrong, drukte persfotograaf Eddie Abrams af.³ Spectaculairder, maar tegelijk ook gruwelijker had de foto wellicht niet kunnen zijn. Ze verscheen wereldwijd op televisie, en prijkte daarnaast op de voorpagina's van

1 Zie: John Roberts. 'Photography after the photograph: Event, archive, and the non-symbolic', *Oxford Art Journal* 32-2 (2009), 281-298.

2 Hagopian, 'Vietnam War Photographs', 214,219. Claude Cookman, 'An American Atrocity: the My Lai Massacre concretized in a victim's face', *Journal of American History* 94 (2007) 1, 154-162, 159.

3 Hagopian, 'Vietnam War Photographs' 209,212. Perlmutter, 'Photojournalism', 114.

Executie van een Vietcong-gevangene, 1 februari 1968, Eddie Adams.

alle grote Amerikaanse kranten. Alhoewel er beelden van de executie werden uitgezonden op NBC en ABC, twee grote Amerikaanse televisiezenders, was het de foto die bleef circuleren.⁴

Deze foto is vaak aangewezen als de foto die het Amerikaanse publiek tegen de oorlog keerde. Dit zal mede te maken hebben met het moment van verschijning. De foto werd namelijk een maand na het Tet-Offensief gepubliceerd. Deze grootscheepse Noord-Vietnamese militaire operatie was met veel moeite afgeslagen, en het geloof in de superioriteit van de Amerikaanse troepen was tanende. Neem daarbij het beeld van de foto, die uitdrukt hoe een Amerikaanse bondgenoot omgaat met een vijandelijk-

ke gevangene, en het is aannemelijk dat veel Amerikanen ineens een stuk minder geloof hadden in een heroïsche westerse overwinning.⁵

De vraag is echter of dit wel het geval was. In welke mate droeg deze foto daadwerkelijk bij aan de anti-oorlogssentimenten in de Verenigde Staten? Welnu, het was zeker zo dat de foto protesten opriep onder een grote hoeveelheid mensen. Deze protesten richtten zich vooral op de manier waarop gevochten werd, en niet zozeer op het vechten zelf. Een onderzoek van William Lunch uit 1979 naar de Amerikaanse publieke opinie ten tijde van de Vietnamoorlog laat zien dat deze relatief milde protestgolf vanaf 1967 vergezeld

⁴ Ibidem, 212-213. Perlmutter, 'Photojournalism', 115. Goldberg, *The Power of Photography*, 226.

⁵ Goldberg, *The Power of Photography*, 226, 228. Ibidem, 115. Lawrence, *The Vietnam War*, 125.

ging met een toename in publieke steun voor escalatie van de oorlog in Vietnam.⁶ Lunch stelt dat onder de ‘gewone Amerikaanse burger op straat’ het idee rees dat militair optreden verworden was tot noodzaak. David Perlmutter hanteert een vergelijkbare argumentatie om aan te tonen dat de publieke steun voor de oorlog in de Verenigde Staten na Tet-Offensief juist toenam.⁷

De politieke lading van het beeld liet veel Amerikanen vrijwel ongemoeid

Een ander punt dat Perlmutter aan de orde stelt, is dat de foto niet alleen protesten genereerde. In sommige kranten luidde het commentaar juist dat de Vietcong-gevangene zijn verdiende loon had gekregen. Brieven en commentaren richting NBC (een zender die het

fotomateriaal prominent getoond had) spraken vooral schande van het feit dat de foto tijdens het avondeten te zien was geweest. De politieke lading van het beeld liet veel Amerikanen ongemoeid.⁸ Anti-oorlogssentimenten, steun voor escalatie en onverschilligheid gingen zodoende hand in hand in de periode na de publicatie van deze foto. Het is daarom onwaarschijnlijk dat de

foto fundamenteel de manier waarop het Amerikaanse publiek naar de oorlog keek veranderde.⁹

HET BLOEDBAD VAN MY LAI

Op 16 maart 1968 benaderden drie pelotons met Amerikaanse soldaten de kleine kustnederzetting My Lai. De ‘search-and-destroy’ missie waaraan zij deelnamen viel onder de Amerikaanse militaire strategie na het Tet-Offensief. Vrijwel het gehele platteland van Centraal- en Zuid-Vietnam was daarbij verworden tot een zogeheten ‘free-fire-zone’, en iedere kans om ‘commies’ te lokaliseren en uit te schakelen werd aangegrepen.¹⁰ Bij My Lai hadden de pelotons verwacht Vietcong-troepen aan te treffen, maar niets bleek minder waar: het dorp werd enkel bevolkt door vrouwen, kinderen en oude mannen, en in de wijde omtrek was geen wapen te bekennen. Dit gegeven verhinderde de troepen niet op wrede wijze meer dan driehonderd dorpsbewoners om te brengen.¹¹

Ron Haeberle was als oorlogsfotograaf toegewezen aan de troepen van Charlie Compagnie, en maakte tijdens en na de slachtpartij meerdere foto’s, zowel in zwart-wit als (heimelijk) in

6 Ibidem, 115. William L. Lunch en Peter W. Sperlich, ‘American Public Opinion and the War in Vietnam’, *The Western Political Quarterly* 32 (1979) 1, 21-44, 22.

7 Ibidem, 115. Lunch, ‘American Public Opinion’, 30.

8 Ibidem, 115-116.

9 Griffin, ‘Media Images’, 16. Goldberg, *The Power of Photography*, 229.

10 Heonik Kwon, *After the Massacre: Commemoration and Consolation in Ha My and My Lai* (Londen 2006) 1-2.

11 Hagopian, ‘Vietnam War Photographs’, 204-205. Cookman, ‘An American Atrocity’, 156-57.

Het bloedbad van My Lai, 16 maart 1968, Ron Haeberle.

kleur.¹² In eerste instantie bewaarde Haeberle de foto's zonder er direct iets mee te doen.

Pas een jaar of anderhalf later, in augustus 1969, ging hij met de foto naar de pers.¹³ Het was niet zonder reden dat Haeberle juist in deze periode publiek ging met zijn foto's. In het najaar van 1969 begon namelijk het proces tegen luitenant William Calley, die de bevelhebber was geweest van de pelotons die de moorden in My Lai hadden gepleegd. Dit proces liep voor Calley niet goed af: op 29 maart 1971 werd hij veroordeeld voor de moord op tweëntwintig onschuldige burgers, waarna hij

de rest van zijn leven in gevangenschap en onder harde arbeidsomstandigheden zou moeten doorbrengen.¹⁴ De foto's van Haeberle hadden gediend als onomstotelijk bewijs voor deze misdaden. Ze presenteerden een oncomfortabele waarheid die veel Amerikanen wellicht al wel vermoedden, maar nog niet onder ogen hadden durven zien.¹⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat het proces en de foto's door de anti-oorlogbeweging werden aangeprezen om de kritiek op de wrede daden van de Amerikaanse oorlogsinzet weer nieuw leven in te blazen.¹⁶

12 Ibidem, 204-205.

13 Griffin, 'Media Images' 13. Goldberg, *The Power of Photography*, 230.

14 Ibidem, 236. Cookman, 'An American Atrocity', 161.

15 Hagopian, 'Vietnam War Photographs', 208-209.

16 Ibidem, 208. Goldberg, *The Power of*

*Er was meer
veront-
waardiging
over de
behandeling
van de eigen
Amerikaanse
soldaten*

De foto's mogen dan een rol hebben gespeeld in de toename van de anti-oorlogprotesten, onder een groot deel van het Amerikaanse publiek overheerste een gevoel van ongeloof en onrechtvaardigheid met betrekking tot de foto's en Calley's veroordeling. Veel Amerikanen geloofden niet dat

de taferelen die Haerberle gefotografeerd had echt gebeurd konden zijn. Daarnaast was er veel kritiek op de gruwelijke inhoud en de anti-Amerikaanse houding die de foto's tentoonspreidden.¹⁷

De veroordeling van William Calley kon ook op veel misgenoegen rekenen. 80 procent van de respondenten op nationale polls was fel tegen het von-

nis. Het Witte Huis ontving meer dan 5000 telegrammen die vrijwel allemaal Calley's vrijspraak verzochten.¹⁸ De roep van het Amerikaanse publiek had in dit geval effect: Richard Nixon pleitte Calley vrij van zijn gevangenschap. Na een kleine drie jaar huisarrest werd hij in 1974 onder pardon vrijgelaten.¹⁹ Hieruit blijkt dat er in de Verenigde

Staten meer verontwaardiging was over de behandeling van de eigen Amerikaanse soldaten, dan over de moord op talloze Vietnamese burgers. Het veroordelen van eigen mensen werd door velen gezien als een daad van onmacht, die aantoonde dat de Verenigde Staten het niet meer in zich hadden de oorlog te winnen.

HET NAPALM-MEISJE

Op 8 juni 1972 maakte Nick Ut Kim Phuc in één klap wereldberoemd. De foto van het negenjarige meisje, zichtbaar getekend door brandwonden en de ellende van de oorlog, is verreweg de bekendste foto uit de Vietnamoorlog. Op het nieuws waren overal stills van deze foto te zien, en vrijwel iedere krant toonde Ut's foto op haar voorpagina.²⁰ Geen enkele andere foto uit het Vietnamtijdperk is dan ook zo vaak in verband gebracht met de anti-oorlogsbeweging. In deze laatste paragraaf concentreer ik me vooral op de beoogde zeggingskracht van deze foto. Waarom staat deze foto in vele kringen bekend als het beeld dat een doorslaggevende rol speelde in het beëindigen van de oorlog? Bij het beantwoorden van deze vraag stel ik de redenatie van Robert Hariman en John Louis Lucaites, twee auteurs die een stuk publiceerden over deze foto, centraal.

Photography, 235.

17 Ibidem, 233-34. Cookman, 'An American Atrocity', 159-161. Hagopian, 'Vietnam War Photographs', 207.

18 Ibidem, 236. Cookman, 'An American Atrocity', 161.

19 Ibidem, 161.

20 Goldberg, *The Power of Photography*, 242. Hariman en Lucaites, 'Photographing the Vietnam War', 199.

Het napalm-meisje, 8 juni 1972, Nick Ut.

Hariman en Lucaites stellen dat er in 1972 een klimaat heerste waarin veel foto's en andere mediale representaties publieke controverse hadden veroorzaakt over de Amerikaanse betrokkenheid in Vietnam. Het publiek was er klaar voor definitief overtuigd te worden dat deze betrokkenheid tot een einde moest komen, maar door de overvloed aan beelden was een product dat gewoonweg 'realistisch' of moreel geladen was niet voldoende. In plaats daarvan was er een beeld nodig dat een gemeenschappelijke morele respons op zou roepen, en tegelijkertijd ook ingebed zou zijn in de problematiek die de Amerikaanse cultuur in die periode parten speelde.²¹ Dit is exact wat deze foto

teweegbracht: het lijden van het jonge, onschuldige meisje riep een sterke morele respons op, waarbij haar naaktheid mensen die de foto bekeken bijna verplichtte van mening te zijn dat dit niet zou mogen gebeuren.²² De passieve soldaten op de achtergrond, die het meisje zouden moeten beschermen, kijken weg. Daarmee verplichten ze ons bijna wél naar het meisje om te kijken. Afzijdig blijven was niet langer een optie. Aan de hand van deze observaties betogen Hariman en Lucaites hoe de foto van het napalm-meisje een uitgangspunt werd voor liberale, reactionaire standpunten met betrekking tot de oorlog. Door de pijn van het meisje in onze wereld te projecteren wilde ze de kijker

21 Hariman en Lucaites, 'Photographing the Vietnam War', 202. Hariman en Lucaites, 'Public Identity and Collective Memory', 40.

22 Ibidem, 203-204. Bresheeth, 'Projecting Trauma', 62-63. Hariman en Lucaites, 'Public Identity and Collective Memory', 44.

activeren zich tegen deze omstandigheden af te zetten.²³

De redentie van Hariman en Lucaites doet veel om de iconografie van de foto te verklaren en kracht bij te zetten, maar schiet tekort als het gaat om het daadwerkelijke onderbouwen van de getrokken conclusies. Michael Griffin merkt in dit verband terecht op dat de foto meer van doen had met het genereren van een 'climate of feeling' dan met het leveren van historisch

*Afzijdig
blijven
is niet
langer
een optie*

'bewijs' voor de landelijke toename van anti-oorlogssentiment. In 1972 waren er immers nog maar weinig Amerikaanse soldaten in Vietnam te vinden; de Vietnamisering was al lang en breed in gang gezet, en de soldaten op de foto wa-

ren dan ook Zuid-Vietnamese soldaten. De napalmbommen die per abuis op het dorpje waar Kim Phuc zich bevond vielen, waren daarnaast afkomstig van Zuid-Vietnamese bommenwerpers.²⁴

CONCLUSIE

Geen van de drie iconische foto's die in dit paper geanalyseerd is, getuigt van een directe relatie tussen de betreffende foto en een doorslaggevende toename in de anti-oorlogssentimenten in de Verenigde Staten. De executiefoto van

Eddie Adams genereerde geen eenduidige publieke reactie. Waar sommigen de foto zagen als het toonbeeld van een verkeerde wijze van oorlogvoering, reageerden anderen onverschillig, of verheerlijkten zij de executie zelfs. In geen geval kan dus gesteld worden dat deze foto de publieke opinie in meerdere mate tegen de oorlog keerde. Daarvoor liepen de reacties te ver uiteen.

De foto's van het bloedbad bij My Lai werden door de anti-oorlogsbeweging aangegrepen om tegen de Amerikaanse inbreng in Vietnam te protesteren. Deze pogingen konden onder de bevolking vaker rekenen op weerzin dan op instemming. Veel Amerikanen geloofden niet dat de foto's van Ron Haeberle de werkelijkheid representerden. Toen de foto's mede leidden tot de veroordeling van William Calley, de luitenant die verantwoordelijk werd gesteld voor de excessen in My Lai, reageerde een groot deel van het Amerikaanse publiek verontwaardigd. Als de overheid al begon met het terechtstellen van eigen manschappen, hoe kon de oorlog dan ooit nog gewonnen worden? Het leed onder de Vietnamese burgers dat op de foto's te zien was raakte de meeste Amerikanen dus nauwelijks, laat staan dat het hen tegen de oorlog activeerde.

Er valt veel voor te zeggen dat Kim Phuc, 'het meisje van de foto', in de Verenigde Staten een sterke emotio-

23 Ibidem, 202-204, 206, 208. Bresheeth, 'Projecting Trauma', 63.

24 Griffin, 'Media Images', 17-18. Goldberg, *The Power of Photography*, 241.

nele respons opriep, en die these kan ook onderbouwd worden aan de hand van beeldelementen. Dit maakt het echter nog niet mogelijk te zeggen dat de foto het Amerikaanse publiek definitief tegen de oorlog keerde. Hiervoor is gewoonweg geen bewijsmateriaal voorhanden. De reacties van het Amerikaanse publiek op deze en de twee andere foto's waren vaak verre van eenduidig, en afhankelijk van de publicatie-en gebruikscontext.

Tim Bouwhuis (1996) is derdejaars student geschiedenis aan de UU. Hij houdt zich voornamelijk bezig met de thema's religie, beeldvorming en propaganda. Deze thema's koppelt hij frequent aan zijn interesse voor film en muziek. De volledige versie van het paper over Fotografie en Vietnam is terug te vinden op <https://timbouwhuis.nl/eindpaper-cursus-fotografie-en-geschiedenis-fotografie-vietnamoorlog-en-anti-oorlogsprotesten/>.

Do you speak English?

HIDDE GOEDHART & WOUTER JOHAN VAN LEEUWEN

Hoewel de entertainmentfactor zeker een rol heeft gespeeld, is het opvallend hoeveel aandacht de Nederlandse media besteden aan het Amerikaanse verkiezingsgeweld. Maandenlang domineerde het ook hier het nieuws. Daags na de winst van Donald Trump wordt het buitenlandse nieuws op NOS.nl vooral gevuld met nieuws over de Verenigde Staten. Op het moment van schrijven gaan tien van de zestien berichten over de VS.¹ De buitenproportionele hoeveelheid aandacht voor Amerikaans nieuws staat niet op zichzelf. Vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft de Verenigde Staten een voortrekkersrol gespeeld voor de westerse wereld op economisch, politiek en cultureel vlak. Een van de gevolgen van deze dominantie is dat de eerste vreemde taal die we leren op school Engels is, terwijl Duits en Frans geografisch gezien wellicht logischere keuzes zouden zijn.

Voor de internationale wetenschappelijke gemeenschap heeft deze

prominente positie grote gevolgen. Op dit moment wordt bijvoorbeeld 75 procent van de artikelen in de sociale- en geesteswetenschappen en zelfs 90 procent van die in de natuurwetenschappen in het Engels gepubliceerd.² Voor een carrière binnen de wetenschap is het beheersen van de Engelse taal, absoluut noodzakelijk. Het vergroot je kans op een baan, helpt je een groter publiek aan te spreken en maakt het makkelijker je te mengen in een internationaal historiografisch debat.

Ondanks het belang van Engels werd tot voor kort op Nederlandse universiteiten het merendeel van het onderwijs in het Nederlands aangeboden. Dat is nu veranderd. Inmiddels wordt zestig procent van de mastercursussen in het Engels aangeboden.³ De trend heeft ook

1 <http://nos.nl/nieuws/buitenland/> (geraadpleegd 15/11/16 23.49)

2 Rainer Enrique Hamel, 'The dominance of English in the international scientific periodical literature and the future of language use in science', *Aila Review* 20 (2007) 1, 53-71.

3 Kaya Bouma, 'Meer dan de helft van de studies volledig in het Engels', *Volkskrant*

gezorgd voor het ontstaan van de Engelstalige bachelor Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, wat misschien nog wel grotere gevolgen heeft.

Deze ontwikkeling in het onderwijs maakt de kwestie voor Utrechtse historici, en ook voor Aanzet, een stuk concreter. Gaat de nadruk op het Engels niet ten koste van het gebruik van bronnen en literatuur in andere talen? Vooral wanneer overgegaan wordt op Engelstalig onderwijs is dat duidelijk het geval. Door onderwijs in het Engels aan te bieden, is het niet meer mogelijk om Nederlandstalige bronnen of literatuur te bespreken.

Ook de kennis van andere talen dan het Nederlands wordt door de verengelsing van de academische wereld beïnvloed. De meertaligheid van Nederlandse geschiedenisstudenten loopt al decennia terug. De Onderzoeksgids Geschiedenis gaat mee in deze trend door ons sinds 2015 niet meer te verplichten Duits- en Franstalige bronnen in de originele taal te citeren.⁴ Zo hoeven onze lezers geen bronnen meer te lezen in talen die ze wellicht niet begrijpen. Die aanpak is in Engelstalige publicaties al veel langer gebruikelijk.

Omdat de Aanzetredactie zich houdt

aan de regels van de Onderzoeksgids is het haar verantwoordelijkheid op de hoogte te blijven van ontwikkelingen als deze. De verengelsing van het Utrechtse geschiedenisonderwijs is van directe invloed op het blad, omdat het de vraag opwerpt hoe Aanzet om moet gaan met Engelstalige kopij. Het is moeilijk vast te houden aan de Nederlandse voertaal wanneer steeds meer master-, en nu ook bachelorstudenten, hun onderzoek in het Engels schrijven. Ook omwille van de internationalisering van de UHSK kunnen we niet anders dan openstaan voor Engelse stukken. Het is echter lastig om de kwaliteit van de stukken te waarborgen zonder een *native speaker* in de redactie die ervoor kan zorgen dat Engelstalige kopij goed wordt geredigeerd.

In de Nederlandstalige artikelen die we publiceren merken we hoe groot de rol van Engels is in het Utrechtse geschiedenisonderzoek, en hoe klein de rol van andere talen. Uit onze analyse van 24 artikelen die zijn verschenen in de vorige twee jaargangen van Aanzet blijkt dat van de 18 van de 24 auteurs zich beriepen op Engelstalige bronnen en literatuur, terwijl maar zes van hen schreven over een Engels onderwerp. Van de elf artikelen over een niet-Nederlands of niet-Engels onderwerp, werd er in zeven gebruik gemaakt van bronnen in de originele taal. De overige vier

(26/08/16), <http://www.volkskrant.nl/binnenland/meer-dan-de-helft-van-de-studies-volledig-in-het-engels~a4364526/>.

4 J. Pekelder (red.), *Onderzoeksgids Geschiedenis* (2015) 39.

auteurs gebruikten Engelstalige bronnen en literatuur om hun punt te maken. Vaak gaat het in dit geval om artikelen uit de hoek van de Internationale Betrekkingen, waar het vanzelfsprekender is om gebruik te maken van in het Engels opgeschreven theorieën, en bronnen in de oorspronkelijke taal, denk aan Spaans of Arabisch, vaak moeilijker te raadplegen zijn.

Deze analyse toont de hegemonie van de Engelse taal in de geschiedwetenschap. De verengelsing van de academische wereld heeft het Utrechtse geschiedenisonderwijs blijkbaar fundamenteel veranderd. Uit de analyse van de Aanzetjaargangen blijkt ook dat het

merendeel van de artikelen, namelijk 13 van de 24, een Nederlands onderwerp heeft. Hoewel de redactie hier niet bewust voor kiest, kunnen we het verschijnsel wel verklaren: onze favoriete artikelen zijn die waarin nieuwe originele bronnen worden gebruikt om een bijdrage te leveren aan een historiografisch debat. Voor studenten aan een Nederlandse universiteit is het logisch dat de keuze vaak op een Nederlands onderwerp valt, dat aan de hand van Nederlandstalige bronnen onderzocht kan worden.

De verengelsing mag dan hoogtij vieren; onze geografische positie blijft van groot belang. Het geeft te denken.

Het geluk van een culturfanaat

ROGIER VAN DER HEIJDEN

In de rubriek 'Grand Tour' delen studenten hun ervaringen over een bijzondere stage, (bij)baan of uitwisseling. Rogier van der Heijden vertelt over zijn vakantie in Florence en al het moois dat de geschiedenisstudent kan meemaken.

Als de universiteit in de zomer dicht is en sommige vrienden acht weken lang liever alleen maar zuipen, moet je als geschiedenisstudent en hoeder van het cultureel erfgoed het heft in eigen handen nemen. Daarom baan ik mij in augustus een week lang, ploeterend door de verzengende Toscaanse hitte, een weg door het schitterende Florence. Samen met Rome en Venetië is dit één

van dé plaatsen in Italië die de liefhebber van geschiedenis en cultuur moet hebben gezien. Er is zoveel moois te zien dat een week eigenlijk te kort is. De culturele overdosis van Florence kwam bij mijn vriendin hard aan. 'Kunnen we het Palazzo Vecchio niet gewoon overslaan?', verzuchtte ze. Nou, nee dus. Zo werd deze week voor mij een missie om mijn vriendin te overtuigen van het mooie van cultuur.

Florence roept bij veel mensen beelden op van de Medici, Dante en sinds kort het boek *Inferno*. Dat de Medici eeuwenlang de belangrijkste familie van de stad was, mogen we weten: op bijna elke hoek van de straat is het beroemde familiewapen met de ballen te zien. Zonder deze familie had de stad misschien nooit zo gefloreerd. Nu nog teren de Florentijnen op het suc-

Uitzicht over Florence vanaf San Miniato al Monte

ces van deze familie, zonder wie grote trekpleisters als het Palazzo Vecchio en de Boboli-tuinen niet hadden bestaan. Als je in de Boboli-tuinen staat en vanaf de Neptunusfontein uitkijkt over de stad, kun je goed voorstellen waarom de Medici tegen deze heuvel hun tuinen aanlegden. Het uitzicht over de stad is adembenemend.

Het beroemdste hoogtepunt van Florence is dan weer niet door de Medici gemaakt. De 14e-eeuwse Santa Maria del Fiore is de kathedraal met gigantische koepel van Brunelleschi, die zelfs nu nog de grootste betonnen koepel in de wereld is. Ik had mijn verwachtingen van tevoren getemperd, omdat het beeld van de Duomo zo cliché is. Maar als je er eenmaal voor

staat, is de ervaring onvergetelijk.

Toch is het mooiste dat ik tijdens mijn vakantie heb meegemaakt niet een van de bekende monumenten. Op een namiddag zijn wij vanaf het Palazzo Pitti een heuvel opgelopen. Nadat we de oude stadspoorten waren gepasseerd, liepen we een trap op en kwamen we uit bij een kleine kerk. In het licht van de ondergaande zon scheen het rood en het groen van de stenen op de gevel fel in onze ogen. We liepen naar binnen. Terwijl we rondkeken in de kerk en de prachtige fresco's en mozaïeken bekeken, zongen Olivetaner monniken de vespers in de crypte. Het gevoel dat je dan overvalt, is niet te beschrijven. Wat is het toch mooi om cultuurliefhebber te zijn.

De 'grote man' is dood

Er is in Rome iets gebeurd

Sándor Márai (vertaald door

Sander van der Wal)

Amsterdam 2016

224 p. € 19,99

ISBN 9789028426634

MARIAN VAN DER PLUIJM

Tussen ons en de moord op Julius Caesar liggen ruim twintig eeuwen. Afstand in jaren beïnvloedt ons idee van die historische gebeurtenis, maar ook tijdgenoten hadden geen duidelijk beeld van het verhaal. In de omliggende plaatsen was niet direct duidelijk wat er in Rome gebeurde omdat ruimtelijke afstand de kennis vertroebelde. De Hongaarse auteur Sándor Márai toont in zijn roman *Er is in Rome iets Gebeurd* die onvolledige kennis van tijdgenoten. Het boek speelt zich af in het kustplaatsje Baiae, waar langzaam maar zeker het nieuws over de moord in Rome doordringt. Márai laat allerlei dorpelingen aan het woord, die allemaal een andere

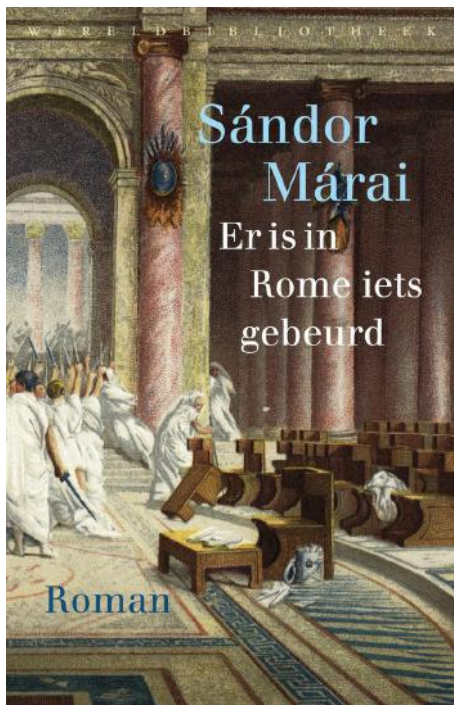
relatie in verhouding tot Caesar hebben. In Baiae loopt onder andere een minnares van hem rond, een vriend, een samenzweerder, een bediende. Met elkaar bespreken ze het grote nieuws.

De personages noemen Caesar nooit bij naam, maar verwijzen naar hem als 'de dictator', of simpelweg 'hem'. In de oudheid had het woord dictator niet dezelfde lading als het voor ons heeft. Een dictator was een magistraat die in noodsituaties voor bepaalde tijd de volmacht kreeg van de Senaat. Toch kan ik als moderne lezer het woord niet los zien van de associatie met Hitler, Stalin en Mao. Dit is niet erg omdat Márai waarschijnlijk expres die associatie wil oproepen. Hij schreef *Er is in Rome iets Gebeurd* namelijk nadat hij in 1948 de communistische dictatuur in Hongarije was ontvlucht. Met de term 'de dictator' maakt hij van Caesar een onbereikbaar staatsfiguur. De dorpsbewoners kennen zijn macht, maar niet zijn persoon.

In het mysterieuze ligt de kracht van het boek. Niet alleen Caesar is anoniem, ook in de dialogen is het vaak niet meteen duidelijk wie het woord voert. Je weet weliswaar wanneer de volgende spreker aan het woord komt, maar wie deze spreker is moet de lezer aan de hand van zijn of haar woorden zelf uitvinden. De verhalen van de personages zijn met veel zorg

uitgewerkt en lezen vlot, omdat het vaak over het dagelijkse leven gaat. Constant blijkt echter dat “er iets in Rome is gebeurd”. Je blijft andere visies horen en je wilt blijven lezen om de puzzel compleet te maken. Het is niet zozeer spannend wat Márai beschrijft, maar ook wat hij weglaat.

De achterflap beschrijft het boek als “echte geschiedenis: geschiedenis zonder data en zonder de namen van grote mannen”. Dit is overdreven. *Er is in Rome iets gebeurd* draait om een specifieke historische dag, om de moord van een specifieke ‘grote man’. Zonder die moord zou de beschreven dag in Baiae een oninteressant verhaal opleveren. Bovendien leest Márai's roman ook fijner wanneer je wat namen uit de Romeinse oudheid kent, aangezien de schrijver niet bang is Vercingetorix, Cicero en Atticus zonder context te introduceren. Toch kan ik je *Er is in Rome iets Gebeurd* ook aanraden wanneer je minder kennis hebt van de Oudheid. Waarschijnlijk ervaar je het boek dan zoals Márai zijn

personages de geschiedenis laat ervaren: als een onbegrijpelijke brij van ver-van-je-bed-gebeurtenissen en grote namen. Het enige dat je zeker weet, is dat er iets is gebeurd. In Rome.

Een historische reflectie op ons eigenste bestaan

MICHIEL BRON

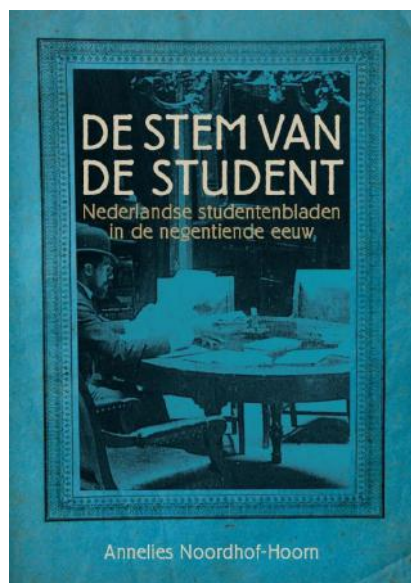
De stem van de student. Nederlandse studentenbladen in de negentiende eeuw.

Annelies Noordhof-Hoorn

Hilversum 2016

384 p. € 39,-

ISBN 9789087045890

Toen de hoogleraren in 1825 het eerste studententijdschrift beschreven als ‘een schaar in de handen kinderen’ hadden zij ongetwijfeld geen idee welke vlucht deze bladen zouden nemen in de eeuwen daarna. Studenten zouden namelijk helemaal niet goed genoeg kunnen schrijven en onderzoek doen om zelfs maar in de buurt te komen van het niveau van wetenschappelijke tijdschriften. Wat de huidige kwalitatieve standaard is, kan de lezer zelf beoordelen, maar dat het initiatief flinke navolging vond in vele academische steden blijkt uit *De Stem van de Student*.

Annelies Noordhof-Hoorn zag, ongeveer twee eeuwen later, een geheel nieuw onderzoeksveld en verdiepte zich voor haar promotieonderzoek in de geschiedenis van het, door studenten op papier gekalkte, woord. Geholpen door een heldere structuur wordt de lezer langs anderhalve eeuw studentenpers gevoerd. Zij kijkt daarbij naar verschillende bladen in verscheidende steden, hoewel de basis sterk in Groningen blijft liggen.

De universitaire pers weer spiegelt niet alleen de identiteit van een universiteit, zij geeft daar ook vorm

aan. Zo stelt Noordhof na haar driedelige overzicht van deze geschiedenis. Zij eindigt haar betoog met de laatste uitgave van studentenblad *Minerva* op 14 december 1923. Opvallen daarbij zijn de laatste opmerkingen die student Fr. M. Meyer wijdt aan de beschrijving van de academische wereld. Hij typeerde de 'sociale ontwaking', de komst van 'de vrouwelijke studenten' en het 'réveil van den godsdienstzin'. Deze ontwikkelingen markeerden volgens Meyer een ommekeer in het Nederlandse studentenleven.

Deze conclusie wordt nooit echt getrokken. Het gehele boek blijft daarmee op het niveau van begripsvergroting en kennisverrijking in plaats van het inbrengen van een compleet nieuw punt. Dit is goed te zien in het besluit waarbij vooral de geschiedenis van het studentenblad na 1923 kort uit de doeken wordt gedaan, in plaats het verder uitwerken van een conclusie en deze afzetten tegen andere onderzoeken. Hier ligt dan ook de zwakte van het boek, waar het voor de rest een

degelijk, goedgeschreven en uitgebreid onderzoek is.

Het gaat hier meer om een oproep het belang van de studentenbladen niet te onderschatten. Zo benoemt Noordhof de belangrijke rol van het papieren tijdschrift door te wijzen op de band die deze bladen scheppen, de diepgang die zij geven en de discussie die zij oproepen. Deze rol kan volgens haar nooit door digitale bladen worden overgenomen.

Ligt hier dan misschien ook de les die wij als lezer, en als mogelijk redacteur van een studententijdschrift, moeten trekken tijdens het lezen van dit boek? Dit overzicht van al het mooie en belangrijke wat de studentenbladen hebbengebracht, bijwelke veranderingen zij betrokken waren en hoe zij de academische wereld om hun heen kritisch tegen het licht hielden. 'Hier moet lering uit getrokken worden,' lijkt het boek te schreeuwen, 'laat al dit moois nooit vergaan.' Wat een schaar in handen van kinderen wel niet kan betekenen.

GEZOCHT: KOPIJ

De redactie is altijd op zoek naar verfrissende, originele en kritische kopij. Heb jij een paper of een scriptie geschreven en wil je een breder publiek dan alleen je docent? Stuur nu je stuk op naar de redactie! Ook staan we open voor je kritische recensie over een geschiedkundig relevant onderwerp.

Meer informatie over publiceren is te vinden op de website van Aanzet. Kijk bij Auteursrichtlijnen waar je scriptie, kopij of recensie aan moet voldoen. Houd verder de Facebookpagina en de website van de Aanzet in de gaten via:

Aanzet.wordpress.com

Redactieaanzet@uhsk.nl

[Facebook.com/historischtijdschrift-aanzet](https://www.facebook.com/historischtijdschrift-aanzet)

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

AANZET ZOEKT REDACTEURS!

Ben je bachelor- of masterstudent Geschiedenis en heb je ambitie en een goed gevoel voor taal? Als redacteur van Aanzet, hét semiwetenschappelijke tijdschrift door en voor Utrechtse geschiedenisstudenten, begeleid je studenten bij het omschrijven van hun scriptie naar een artikel. Daarnaast verzorg je verschillende rubrieken.

We zoeken altijd gemotiveerd redactietalent om ons team te versterken. Hoe ver je in je studie bent is onbelangrijk. Stuur je sollicitatie, begeleid door een korte motivatie, naar redactieaanzet@uhsk.nl.